Republika e Kosovës
Republika Kosova
Republic of Kosovo

Zyra Kombëtare e Auditimit
Nacionalna Kancelarija Revizije
National Audit Office

NACRT IZVEŠTAJA REVIZIJE UČINKA

Podrška malim i srednjim preduzećima iz MIPT/KIESA

Priština, maj 2023

Nacionalna kancelarija revizije Republike Kosovo je najviša institucija ekonomske i finansijske kontrole i za svoj rad je odgovorna Skupštini Republike Kosovo.

Naša misija je, da kroz reviziju kvaliteta ojačamo odgovornost u javnoj upravi za efektivno, efikasno i ekonomično korišćenje nacionalnih resursa.

Izveštaji Nacionalne kancelarije revizije direktno promovišu odgovornost javnih institucija tako što pružaju solidnu osnovu za pozivanje na odgovornost rukovodilaca bilo koje revidirane organizacije. Na ovaj način povećavamo poverenje u trošenje javnih sredstava i igramo aktivnu ulogu u obezbeđivanju interesa poreskih obveznika i drugih zainteresovanih strana za povećanje javne odgovornosti.

Ova revizija je obavljena u skladu sa Međunarodnim standardima vrhovnih revizorskih institucija (SNISA 3000[1]) kao i sa dobrom evropskom praksom.

Revizije učinka koje sprovodi Nacionalna kancelarija revizije su objektivni i pouzdani pregledi kojima se procenjuje da li vladine akcije, sistemi, operacije, programi, aktivnosti ili organizacije funkcionišu u skladu sa principima ekonomičnosti[2], efikasnosti[3] i efektivnosti[4] i da li ima prostora za poboljšanje.

Generalni revizor je odlučio o sadržaju izveštaja revizije učinka „Podrška malim i srednjim preduzećima od strane MINT/KIESA“, u konsultaciji sa pomoćnicom generalnog revizora, Mirvete Gashi Morina, koja je nadgledala reviziju.

Tim koji je napravio ovaj izveštaj:

Ariana Gjonbalaj Shala, direktor Departmana revizije

Agron Hodža, vođa tima

Elira Hašani, član tima

NACIONALNA KANCELARIJA REVIZIJE - Adresa: Naselje Arberia, Ul. Ahmet Krasniqi 210, Priština 10000, Kosovo

Telefon: +381(0) 38 60 60 04/1011

[1] Standardi i smernice za reviziju učinka zasnovane na INTOSAI standardima revizije i praktičnom iskustvu

[2] Ekonomija – Princip ekonomije podrazumeva minimiziranje troškova resursa. Korišćeni resursi moraju biti dostupni u pravo vreme, u pravoj količini i kvalitetu i po najboljoj mogućoj ceni.

[3] Efikasnost – Princip efikasnosti podrazumeva izvlačenje maksimuma iz raspoloživih resursa. Radi se o odnosu između uključenih resursa i rezultata koji se daje u smislu kvantiteta, kvaliteta i vremena.

[4] Efikasnost – Princip efektivnosti podrazumeva postizanje unapred određenih ciljeva i postizanje očekivanih rezultata.

PREGLED SADRŽAJA

Opšti rezime 1
1 Uvod 3
2 Cilj revizije i pitanja revizije 6
3 Nalazi revizije 7
3.1 Nedostatak strategije za razvoj MMSP-a 9
3.2 Ekonomske zone 11
3.2.1 Nefunkcionisanje Nacionalnog saveta za ekonomske zone 11
3.2.2 Uspostavljanje slobodnih ekonomskih zona odlukama vlade bez studije izvodljivosti 11
3.2.3 Nedostatak investicija u ekonomske zone 12
3.2.4 Nedostatak infrastrukture u ekonomskim zonama 17
3.3 Nedostatak analiza za potrebe MMSP-a 20
3.3.1 Kašnjenje na javne pozive 20
3.3.2 Nepotrošen budžet zbog kašnjenja na pozive 21
3.3.3 Nedostaci u procesu evaluacije aplikanata za grantove 22
3.4 Stanje privrednih subjekata nakon koristi 25
3.4.1 Neadekvatan nadzor korisnika MIPT/KIESA 25
3.4.2 Subvencije nisu uticale na povećanje prihoda 28
3.4.3 Nedostatak kontinuiranog praćenja od strane MIPT/KIESA 30
3.5 Nedostatak koordinacije MIPT/KIESA 31
Zaključci 32
Preporuke 34
Dodatak I Kriterijumi revizije, obim i metodologija 35
Motiv revizije 35
Kriterijumi revizije 36
Delokrug revizije 37
Metodologija revizije 38

Spisak skraćenica

MIPT	Ministarstvo industrije, preduzeća i trgovine
KIESA	Agencija za investicije i podršku preduzećima na Kosovu
PAK	Poreska administracija Kosova
EZ	Ekonomska zona
MMSP	Mikro, mala i srednja preduzeća
OECD	Organizacija za ekonomsku saradnju i razvoj
EU	Evropska unija
EFTA	Evropsko udruženje za slobodnu trgovinu
CEFTA	Centralnoevropski ugovor o slobodnoj trgovini

Opšti rezime

Nacionalna kancelarija revizije izvršila je reviziju učinka „Podrška malim i srednjim preduzećima od strane MIPT/KIESA“. Agencija za investicije i podršku preduzećima na Kosovu (KIESA) ima mandat da promoviše i podržava investicije, izvoz, turizam, MMSP i posebne ekonomske zone u Republici Kosovo. Cilj ove revizije je bio da se procene aktivnosti MIPT/KIESA za postizanje odgovarajućih rezultata u podršci i povećanju kapaciteta MMSP i ekonomskih zona (EZ).

Subjekti ove revizije bili su Ministarstvo industrije, preduzetništva i trgovine (MIPT) i Agencija za investicije i podršku preduzeća na Kosovu (KIESA) u vezi sa podrškom mikro, malim i srednjim preduzećima (MMSP). Ova revizija je obuhvatila period 2019-2022.

MIPT/KIESA nije postigao odgovarajuće rezultate u podršci i podizanju kapaciteta MMSP i ekonomskih zona. Pozivi se ne zasnivaju na analizama potreba MMSP, a sistem poziva, evaluacije i praćenja praćen je značajnim nedostacima koje je potrebno poboljšati. Štaviše, uspostavljene ekonomske zone ne zadovoljavaju potrebe preduzeća u zemlji, ostavljajući investitore da godinama čekaju na proširenje poslovnih prostora i povećanje proizvodnje i zapošljavanja.

Podrška mikro, malim i srednjim preduzećima vršila se bez ikakve analize tržišta ili razvojne politike za podršku ovih preduzeća od strane nadležnih aktera.. Strategija razvoja privatnog sektora izrađena 2017. godine nije odobrena od strane Ministarstva industrije, preduzetništva i trgovine i nije zasnovana na analizama potreba za razvoj MMSP-a. Ministarstvo industrije, preduzetništva i trgovine je pokušalo da izradi strategiju tokom 2018. godine, ali je taj proces propao jer Ministarstvo industrije, preduzetništva i trgovine nije tretiralo industrijski razvoj kao prioritet, već je glavni fokus bilo restrukturiranje ministarstva. Kao rezultat nerazrađenosti politike podrške proizvodnim preduzećima, naša zemlja poslednjih godina beleži pad ulaganja u proizvodnju i porast ulaganja u građevinarstvo.

Vlada nije uspela da funkcionalizuje Slobodne ekonomske zone i Američku posebnu zonu i ako ih je osnovala sa odlukom. Osnivanje ovih slobodnih ekonomskih zona prošlo je bez praćenja procedura prema kojima se osnivaju druge ekonomske zone. Ove zone su osnivane od strane Vlade ikakve analize i bez studije fizibileteta sa kojima bi se argumentovalo njihovo osnivanje. Dok je Nacionalni savet za ekonomske zone, međuresorno telo koje je, između ostalog, imalo zadatak da predlaže politike i izradi nacionalni plan razvoja privrednih zona MIPT, da savetuje investitore u cilju donošenja odluka o investiranju i njihovom plasmanu u ekonomske zone, nikad nije funkcionisalo. Takođe, kašnjenje u izgradnji privrednih zona uticalo je na to da investitori imaju ograničen prostor za razvoj delatnosti, a samim tim i odbijanje ulaganja upravo zbog nedostatka prostora.

Pozivi za podršku MMSP-a nisu zasnovani na analizi potreba i postoje nedostaci u procesu evaluacije aplikacija. KIESA svake godine priprema javni poziv za podršku malim i srednjim preduzećima za kupovinu mašina za njihove potrebe. Tokom pripreme poziva, KIESA se ne ističe u pružanju podrške prema specifičnim potrebama preduzeća, već se podrška pruža samo za kupovinu mašina. Takođe, tokom evaluacije prijava, jedan od uzoraka koje smo analizirali je veliko preduzeće sa preko 1.000 radnika, koji su dobili grant KIESA. Do toga je došlo kao posledica nekorektne procene aplikacija. Osim toga, kašnjenje poziva za podršku Ministarstva prosvete i kulture uticalo je na to da planirani budžet za 2022. godinu neće biti iskorišćen zbog kašnjenja javnog poziva.

Projekti se ne prate kontinuirano i kriterijumi koje su postavili korisnici nisu sprovedeni kao rezultat nedostatka koordinacije između MIPT i KIESA. Komisija za praćenje je utvrdila nepravilnosti kod korisnika od 2018-2021. godine i o tome obavestila ministarstvo. Međutim, čini se da nedostaju mere preduzete protiv korisnika koji nisu ispunili potrebne kriterijume. Štaviše, MIPT/KIESA nema kontinuirano praćenje korisnika i nema informacija o njihovom trenutnom stanju ili upotrebi mašina kupljenih javnim sredstvima. Iako MIPT ima odeljenje odgovorno za razvoj politike, koordinaciju i praćenje, ne postoje dokazi o koordinaciji između MIPT-a i KIESA-e, koja je odgovorna za implementaciju ovih politika.

Nalazi revizije pokazuju da pitanja vezana za analizu potreba, evaluaciju prijava i praćenje korisnika za mikro, mala i srednja preduzeća i razvoj ekonomskih zona zahtevaju hitno poboljšanje. Za uređenje sistema podrške malim i srednjim preduzećima i razvoj ekonomskih zona data je jedna preporuka za Vladu i 7 preporuka za MIPT/KIESA. Lista preporuka je predstavljena u Poglavlju 5 ovog izveštaja.

Odgovor strana uključenih u reviziju

MIPT i KIESA su se složile sa nalazima i zaključcima revizije i obavezali su se da će adresirati sve date preporuke.

1 Uvod

Mikro, mala i srednja preduzeća (MMSP) imaju veoma važnu ulogu u privredi, a u većini slučajeva se nazivaju motorima ekonomskog rasta i razvoja jedne zemlje. U 2019. godini ova preduzeća u Evropskoj uniji (EU) čine oko 99,8% svih preduzeća i zapošljavaju oko 64,4% zaposlenih u privredi EU.[5]

MMSP-i mogu postojati u bilo kojoj industriji, sa malim brojem zaposlenih, takođe zahtevaju mali kapital i veće donošenje inovacija.

Mala i srednja preduzeća u evropskim zemljama smatraju se kičmom privrede koja obezbeđuje radna mesta i mogućnosti za ekonomski rast. Također, nakon ograničenja COVID-19, oni su najviše pogođeni usporavanjem ekonomskog razvoja.[6]

Dinamičan razvoj privatnog sektora u MMSP-u, sa posebnim naglaskom na proizvodni sektor, kao i inicijative za privatizaciju, prvi su koraci procesa ka razvoju tržišne ekonomije i integraciji u regionalne i međunarodne institucije. U privredi Kosova, mikro, mala i srednja preduzeća čine glavni stub privrede.[7] U nastavku smo prikazali na grafikonu podelu preduzeća na Kosovu prema veličini.

Grafikon 1 Procenat preduzeća na Kosovu prema veličini 2022[8].

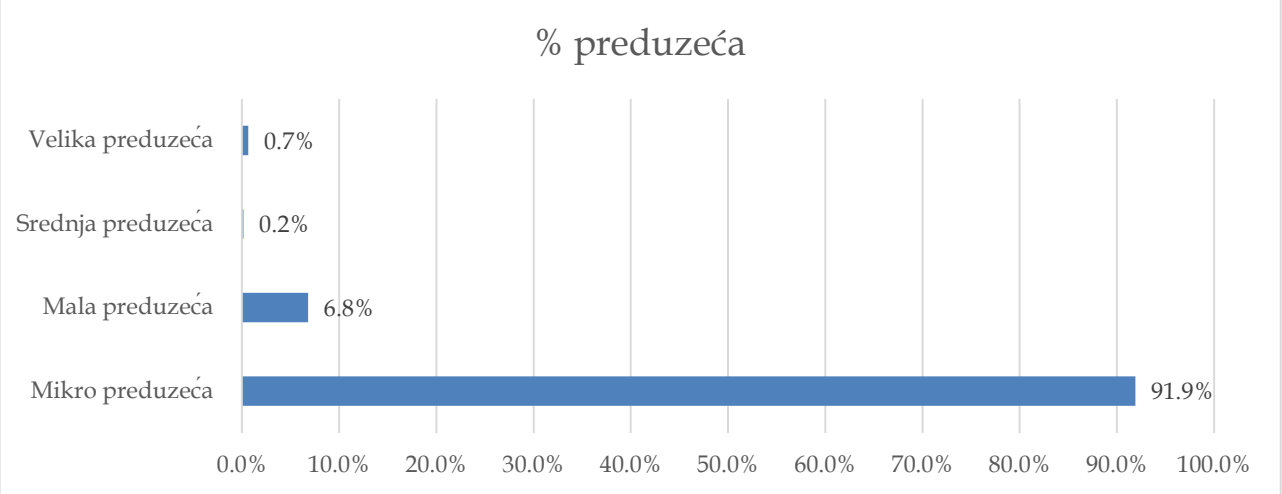

Grafikon 1 pokazuje kako ove kompanije čine tržište na Kosovu. Najveći procenat čine mikro preduzeća sa 91,9%, mala preduzeća sa 6,8%, srednja preduzeća sa 0,2% i samo 0,7% su velika preduzeća.

[5]Mala i srednja preduzeća EU: pregled (https://ec.europa.eu/eurostat/web/products-eurostat-news/-/edn-20220627-1).

[6]Mala i srednja preduzeća: pregled (https://ec.europa.eu/eurostat/web/products-eurostat-news/-/ddn-20200514-1#:~:text=In%202017%2C%20there %20bili%2022.2,za%2067%25%20od%20svih%20zaposlenih).

[7]Izveštaj "Sektor C prerađivačka industrija" (str. 8).

[8]Indeks politike MMSP: Zapadni Balkan i Turska 2022 (str. 37).

U tabeli 1 prikazana je kategorizacija malih i srednjih preduzeća u EU. Preduzeća u našoj zemlji su kategorisane na skoro isti način[9], osim što ne postoji kriterijum koji kategoriše preduzeća po prihodima kao što je to u zemljama EU, već samo po broju zaposlenih.[10]

Tabela 1 Kategorizacija malih i srednjih preduzeća prema EU.[11]

Kategorizacija preduzeća	Broj zaposlenih	Godišnji promet (miliona eura)	Bilans (miliona eura)
Srednje preduzeće	<250	<=50	<=43
Mala preduzeća	<50	<=10	<=10
Mikro-preduzeće	<10	<=2	<=2

Na Zapadnom Balkanu postoji trend povećanja broja preduzeća, štaviše, u izveštaju Organizacije za ekonomsku saradnju i razvoj (OECD)[12] navodi se da je došlo do povećanja produktivnosti MMSP-a u regionu od 2017. Iako MMSP-i čine 72% zaposlenih, postoje podaci da se broj zaposlenih radnika smanjio za 1,3% od 2017. godine.[13]

Grafikon 2 Broj MMSP na 1.000 stanovnika na Zapadnom Balkanu i Turskoj (2017. i 2020.)[14].

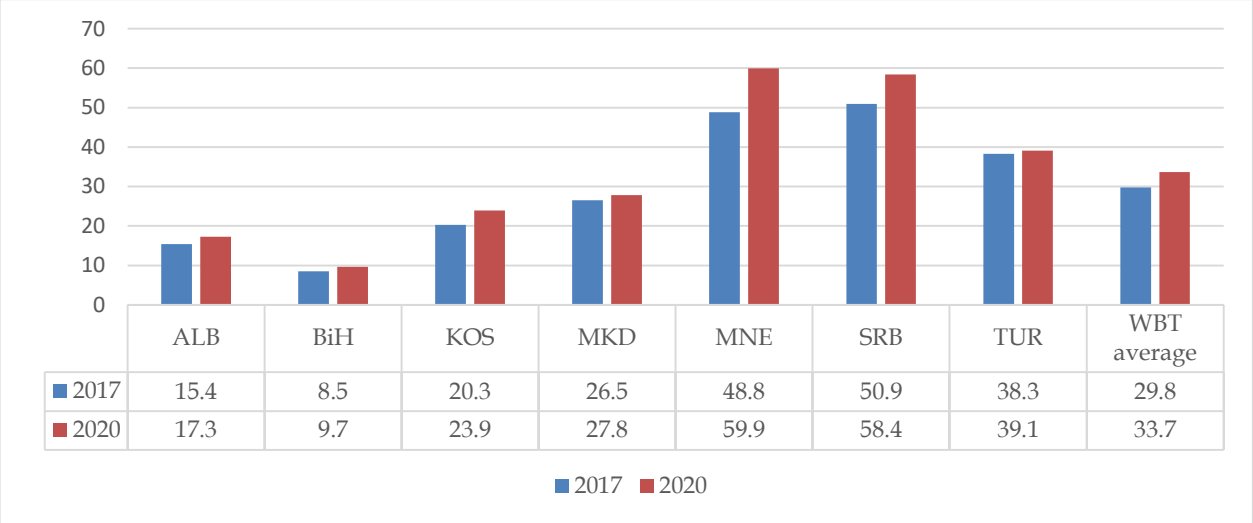

Iz podataka na grafikonu 2 može se videti da postoji trend povećanja broja preduzeća na Zapadnom Balkanu tokom godina 2017-2020 za oko 13%, dok na Kosovu postoji porast od oko 18%.

Na Kosovu je tokom 2020. godine, MMSP-a bilo 42.881 i činilo je 99,84% svih preduzeća u privredi, što je povećanje od 4,850 jedinica od 2017. MMSP-i su takođe povećale zaposlenost za oko 27,000 ljudi u istom periodu, zauzimaju 75,5% ukupne zaposlenosti u privredi Kosova. Broj mikro

[9]Zakon br. 04/L-220 za strana ulaganja.

[10]MMSP u Evropi - Statistika i činjenice (https://www.statista.com/topics/8231/smes-in-europe/#topicHeader__wrapper).

[11]Unutrašnje tržište, industrija, preduzetništvo i mala i srednja preduzeća (https://single-market-economy.ec.europa.eu/smes/sme-definition_en).

[12] Indeks politike malih i srednjih preduzeća: Zapadni Balkan i Turska (WBT) 2022

[13]Indeks politike MMSP: Zapadni Balkan i Turska 2022 (str. 36).

[14]Indeks politike MMSP: Zapadni Balkan i Turska 2022 (str. 36).

preduzeća je opao za približno 1% od 2017. do 2020. godine, što je delimično apsorbovano povećanjem malih preduzeća od 0,63%.[15]

Grafikon 3 Promena zaposlenih u MMSP.[16]

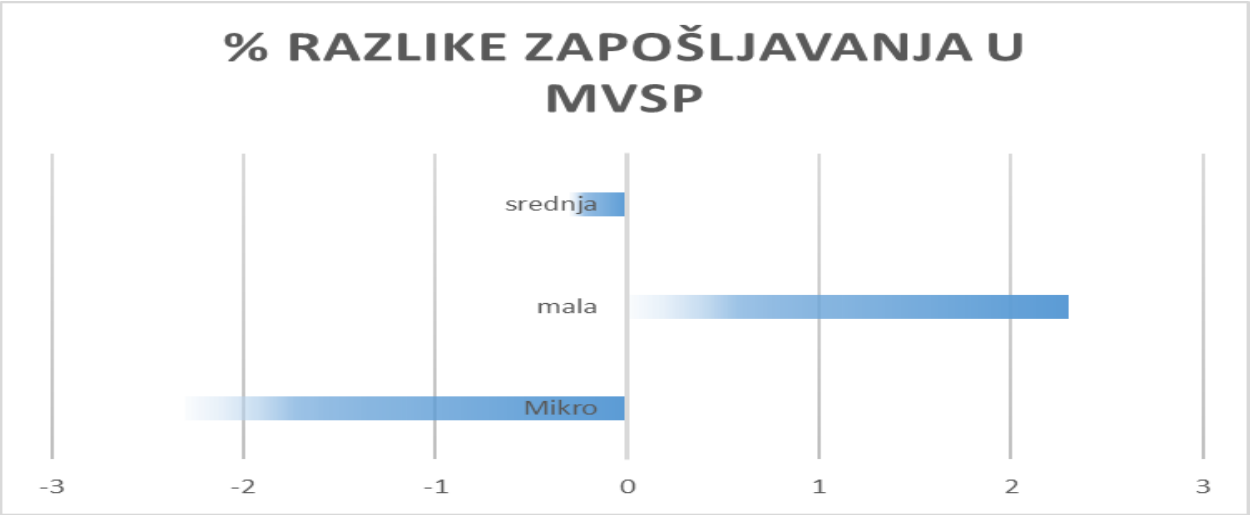

Na grafikonu 3 prikazan je procenat promena zaposlenih tokom 2017-2020. godine u MMSP-ima koji je doživeo velike fluktuacije. Na primer, u mikro preduzećima zabeležen je pad zaposlenosti za 2,3%, dok je u malim preduzećima zabeležen porast od 2,3%, a u srednjim preduzećima zabeležen je pad zaposlenosti za 0,3%.

[15]Indeks politike MMSP: Zapadni Balkan i Turska 2022 (str. 1064).

[16]Indeks politike MMSP: Zapadni Balkan i Turska 2022 (str. 557).

2 Cilj revizije i pitanja revizije

Cilj ove revizije je evaluacija aktivnosti MIPT-a/KIESA-e za postizanje odgovarajućih rezultata u podršci i podizanju kapaciteta MMSP-a i ekonomskih zona. Cilj nam je da kroz ovu reviziju damo preporuke koje će uticati na buduće unapređenje konkurentske pozicije MMSP-a i podizanje kvaliteta usluga u privrednim oblastima, nudeći kompanijama brži plasman u tim oblastima.

Revizijska pitanja

Kako bi se odgovorilo na cilj revizije, postavljena su sledeća pitanja:

1. Da li je MIPT uspeo planirati aktivnosti za podršku i razvoj MMSP-a?
2. Da li je urađena analiza potreba za osnivanjem EZ-a i kojim preduzećima je dat prioritet da se lociraju u tim područjima?
3. Da li je MIPT/KIESA uspeo obezbediti pravičan proces evaluacije za korisnike kroz njihovu koordinaciju?

Ova revizija je obuhvatila period 2019-2022 podrške malim i srednjim preduzećima grantovima (mašinama), dok smo za uporedne potrebe u vezi sa osnivanjem EZ uključili reviziju iz 2013. godine. Deo delokruga ove revizije bilo je Ministarstvo industrije, preduzetništva i trgovine (MIPT) i Agencija za investicije i podršku preduzećima na Kosovu (KIESA). U okviru MIPT-a bili su Odeljenje za industriju i komisije za procenu grantova iz Ministarstva dok u KIESI fokus revizije bila je Direkcija za razvoj privatnog sektora.
Detaljna metodologija revizije primenjena tokom ove revizije, kriterijumi revizije i obim revizije su predstavljeni u Dodatku 1.

3 Nalazi revizije

Misija Ministarstva industrije, preduzetništva i trgovine je da se brine o stvaranju povoljnog ambijenta za razvoj privatnog sektora i poslovanja i unapređenju politika podrške industriji, preduzetništvu i trgovini, inovacijama i stvaranju povoljnih uslova poslovanja za privlačenje stranih investicija i strateških ulaganja[17].

Ministarstvo trgovine i industrije (sada MIPT) od 2013. godine imalo je Strategiju razvoja privatnog sektora 2013-2017 koja je bila fokusirana na napore za povećanje zaposlenosti i smanjenje siromaštva, te stvaranje globalno konkurentnog sektora.[18]

Ova strategija je organizovana u tri stuba:

- Razvoj, podrška i promocija investicija i poslovanja;
- Unapređenje slobodnog kretanja roba ili regulisanje unutrašnjeg tržišta; I
- Unapređenje trgovinskih politika.

MIPT/KIESA podržava poslovanje u zemlji u različitim oblicima kao što su: osnivanje ekonomskih zona (EZ)[19], podrška MMSP-a sa mašinama, organizovanje raznih sajmova itd.

Ekonomske zone

Svrha stvaranja ekonomskih zona[20] je privlačenje stranih i domaćih investicija, poboljšanje uslova za razvoj poslovanja i podizanje životnog standarda tog regiona, kao i otvaranje radnih mesta. Donji grafikon prikazuje podelu ekonomskih zona u nekoliko kategorija:

Tabela 2. Kategorije ekonomskih zona

Slobodna zona	Industrijski park	Teknološki part
• **Ne funksionalan** • Mitrovica • Đakovica • Prizren • Specijalna zona Američka	• **Funksionalan** • Glogovac • Suva reka (Široko) • Mitrovica • **Ne funksionalan** • Mitrovica (Frašre) • Suva Reka (Agro Zona) • Ljipljane • Vitina • Vučitrn • Orahovac	• **Funksionalan** • Štimlje

[17]Uredba (zkm) br. 03/2022 za unutrašnju organizaciju i sistematizaciju
Poslovi Ministarstva industrije, preduzetništva i trgovine

[18]Strategija razvoja privatnog sektora 2013-2017.

[19]Pod ekonomskom zonom podrazumevamo teritoriju podeljenu, u skladu sa generalnim planom, opremljenu potrebnom infrastrukturom, kao što su putevi, saobraćaj i javne usluge.

[20] Podnosilac prijave mora obrazložiti osnivanje privredne zone na osnovu studije izvodljivosti koja uključuje: ekonomsku, fiskalnu, ekološku, pravnu i administrativnu opravdanost prema kojoj proizilazi da su ekonomske, fiskalne i socijalne koristi proistekle iz uspostavljanja privredne zone premašuju troškove njenog osnivanja i upravljanja i da osnivač raspolaže finansijskim sredstvima i administrativnim kapacitetima neophodnim za izgradnju i upravljanje privrednom zonom.

U martu 2014. godine, Vlada je, na osnovu koncepta nacionalnog plana za razvoj ekonomskih zona na Kosovu 2014-2018, uspostavila dve slobodne ekonomske zone Mitrovica i Đakovica.

Koncept slobodnih ekonomskih zona podrazumeva da ove zone su oslobođene od carinskih poreza i raznih kontrola uvoza, što omogućava atraktivan ambijent za investicije, unapređenu tehnologiju, promociju eksporta i povećanje broja zaposlenih.[21]

Industrijski park je odvojena teritorija, u skladu sa opštim planom, opremljen sa potrebnom infrastrukturom, kao ulicama, javnim uslugama i uslugama transporta, sa ili bez industrijskih zgrada, unapred izgrađenih, namenjen za industrijski razvoj.[22]

Tehnološki park je podeljena teritorija prema određenom planu, dizajniran za preduzeća sa visokim tehnološkim stepenom, uglavnom ima bliske veze sa Univerzitetom i može biti u blizini kompleksa Univerziteta.[23]

Svrha osnivanja ovih zona bila je privlačenje stranih i domaćih investicija, te obezbeđivanje uslova za razvoj poslovanja. Istog meseca, takođe odlukom Vlade, osnovana je Slobodna ekonomska zona Prizren, dok je 2018. godine Vlada Kosova, odlukom premijera, osnovala američku specijalnu zonu.

Slobodne zone u Mitrovici, Đakovici, Prizrenu i posebna američka zona još uvek nisu funkcionalne i ako Vlada je donela odluku o njihovom osnivanju.

MIPT/KIESA osniva ekonomske zone u kojima je u obavezi da obezbedi uslove za razvoj njihovih delatnosti kao što su: voda, struja, putevi, prečišćavanje otpadnih voda itd. MIPT/KIESA je licencirao deset industrijskih i tehnoloških parkova u zemlji, dok je samo četiri uspela da pusti u rad.

U nastavku smo predstavili tabelu sa budžetom koji je izdvojila Vlada Kosova za izgradnju ekonomskih zona (industrijski parkovi i tehnološki parkovi) od 2019-2022.

Grafikon 4 Budžetski rashodi u ekonomskim zonama.

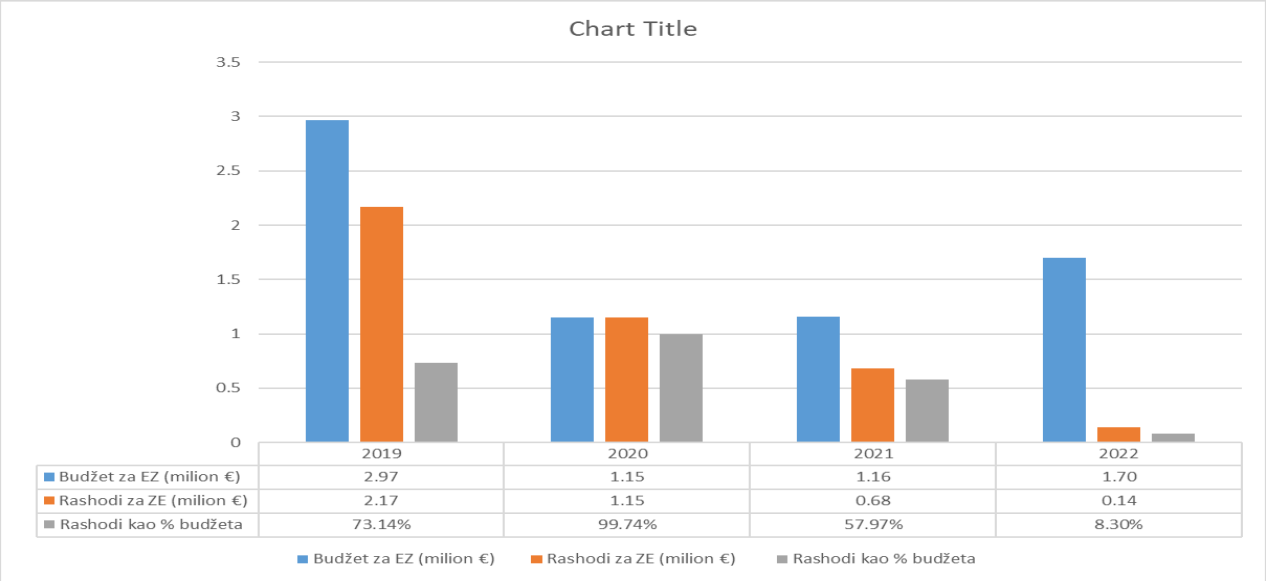

[21]Koncept Nacionalni plan za razvoj ekonomskih zona na Kosovu 2014-2018.

[22] Zakon o privrednim zonama.

[23] Isto tu.

U nastavku su nalazi koje smo identifikovali tokom revizije, a koji su rezultat analize i evaluacije dokumentacije, procesa revizije, testiranja i intervjua sa odgovornim službenicima na terenu. Oni su poslužili za donošenje zaključaka koji su predstavljeni u Poglavlju 4 i preporuka za poboljšanje procesa koji su predstavljeni u Poglavlju 5.

3.1 Nedostatak strategije za razvoj MMSP-a

Da bi se postigao razvoj MIPT-a, mora postojati nacionalna strategija za razvoj poslovnog okruženja i industrijski razvoj.[24]*Svrha strategije je da podrži razvoj privatnog sektora na Kosovu kako bi postao konkurentan na regionalnom i globalnom nivou*[25].Isto tako, MIPT je trebalo da ima razvijene sektorske analize za MMSP koje bi im pomogle u planiranju podrške i razvoju aktivnosti za osnivanje MMSP-a.

Od 2017. godine MIPT nije imao strategiju niti bilo kakav program koji bi orijentisao industriju i razvoj u zemlji. Godinu dana nakon završetka ove strategije, 2018. godine, MIPT je započeo izradu Strategije razvoja privatnog sektora 2018-2022. Ova strategija je imala za cilj da podrži okruženje preduzetništva i industrijskog razvoja i da poboljša šeme podrške i savetovanja za MMSP-e.
Svake godine MIPT priprema izveštaj „Sektor C prerađivačka industrija“, godišnji izveštaj koji predstavlja trendove prerađivačke industrije u zemlji. Ovaj izveštaj predstavlja podatke za više godina, kao i poređenja tokom godina razvoja lokalne privrede. U ovom izveštaju su prikazani i podaci o prerađivačkoj industriji, gde su predstavljene trgovinske razmjene sa zemljama Evropske unije (EU), Evropskog udruženja za slobodnu trgovinu (EFTA), Centralnoevropskog ugovora o slobodnoj trgovini (CEFTA) i trećim zemljama, i investicije.

U izveštaju "Sektor C prerađivačke industrije - 2021" revizorski tim je analizirao podatke kako bi uporedio direktne strane investicije u prerađivačkoj industriji i građevinskoj industriji prema privrednim sektorima tokom 2017-2021. Rezultati pokazuju da ulaganja u građevinsku industriju od 2017. nadalje u porastu su sa izuzetkom 2019. U međuvremenu, što se tiče prerađivačke industrije, ulaganja u ovoj oblasti su u opadanju.

Grafikon 4. Direktne strane investicije u dugoročnu proizvodnju/građevinu (miliona eura).[26]

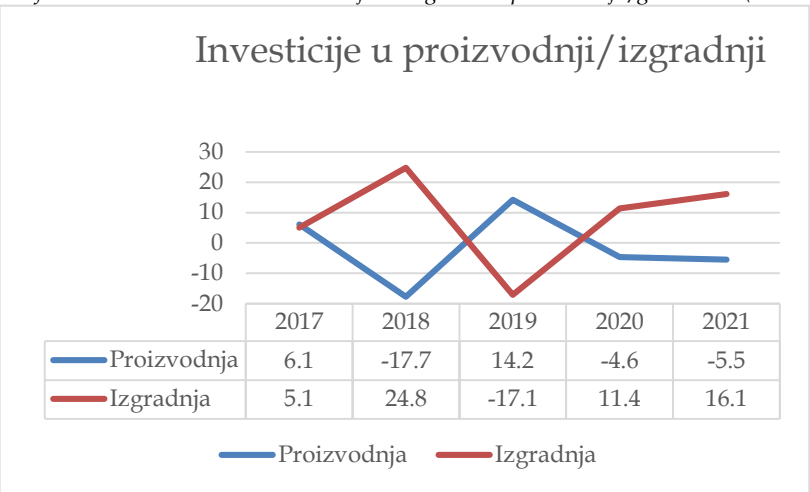

[24]Indeks politike malih i srednjih preduzeća: Zapadni Balkan i Turska 2022.
[25]Nacionalna strategija razvoja 2016-2021.
[26] Sektor C: Prerađivačka industrija. 2021. (str. 10)

U nedostatku razvoja politika podrške proizvodnim preduzećima, u našoj zemlji dolazi do smanjenja investicija što se vidi na grafikonu 4. Ovde su prikazane strane direktne investicije u milionima eura i osim 2019. godine koja je bila pozitivna, u 2020. i 2021. godini došlo je do smanjenja ulaganja u proizvodnju i povećanja investicija u građevinarstvu.

U nedostatku trenutne strategije i razvojne politike za MMSP, MIPT (odnosno Odeljenje za industriju) je razvio različite aktivnosti i studije. Ovo odeljenje je radilo na izradi vodiča za klastere (mreža preduzeća koja sarađuju kako bi bila konkurentnija na tržištu, kao i za povećanje izvoza) i izradila studije[27]o industrijskim sektorima kao što je godišnji izveštaj "Sektor C prerađivačke industrije " (drvo, tekstil, itd.).[28]

MIPT nije izradio nikakvu posebnu strategiju za MMSP i orijentaciju MMSP-a ka njihovoj transformaciji i podizanju kvaliteta i izvozu svojih proizvoda na tržišta EU.

Iako je u MIPT-u bilo napora da se izrade strategije razvoja privatnog sektora, ti napori su propali i nije bilo moguće odobriti ovu strategiju[29]. Nedostatak adekvatne strategije za tako ključnu oblast kao što je razvoj privatnog sektora, odnosno razvoj malih i srednjih preduzeća, rizikuje podršku i promociju investicija i poslovanja, nepravilno planiranje aktivnosti ministarstva i neadekvatno upravljanje javnim resursima. Istovremeno, u nedostatku strategije, u KIESA-i, razvijali su svoje aktivnosti na osnovu svojih godišnjih planova. Međutim, nedostatak strategije utiče na to da izrada poziva za podršku preduzećima ne daje prave efekte jer nedostaje analiza kako se MMSP-i razvijaju i koji su njihovi problemi.

Što se tiče dalje podrške, MIPT deluje bez strategije, a kao rezultat toga, javni pozivi i druge aktivnosti za mala i srednja preduzeća u budućnosti rizikuju da idu u pogrešnom pravcu zbog nedostatka analize stvarnog stanja i vizije koje oblasti su strateški za osnivanje malih i srednjih preduzeća.

[27]Sektor C: Prerađivačka industrija.
[28]Sastanak sa direktorom Odeljenja za industriju, 23.11.2022.
[29] Sastanak sa direktorkom departmana Industrije

3.2 Ekonomske zone

3.2.1 Nefunkcionisanje Nacionalnog saveta za ekonomske zone

Vlada Republike Kosovo na predlog ministra Ministarstva trgovine i industrije imenuje Nacionalni savet za ekonomske zone.
Zadaci ovog saveta su predlaganje politika i izrada nacionalnog plana razvoja privrednih zona MIPT-a, savetuje investitore kako bi se olakšalo donošenje investicionih odluka i njihovo plasiranje u ekonomske zone.[30]

Vlada Kosova je odlukom u aprilu 2013. godine imenovala Nacionalni savet za ekonomske zone[31]. Savet je u oktobru 2013. godine pripremio „Koncept nacionalnog plana za razvoj ekonomskih zona na Kosovu 2014-2018“, ali on nikada nije usvojen. Ovaj koncept plan je predviđao razvoj dve slobodne zone: Đakovica i Mitrovica. Za uspostavljanje ove dve EZ u nacionalnom konceptu planu je napravljen kratak opis bez detaljne analize koja bi opravdala uspostavljanje ove dve slobodne ekonomske zone i bez plana opravdanosti za njihovo uspostavljanje.

U cilju realizacije ovog Koncept plana planirano je da se do marta 2014. godine izradi detaljni strateški plan. Zahtevali smo ovaj plan, ali smo dobili odgovor da ovaj dokument nije izrađen i ovaj savet nije održavao sastanke i nije izradio aktivnosti predviđene opisom dužnosti ovog saveta.

Isto tako, nakon ovog prvog saveta koji je osnovan 2013. godine, nismo našli da je osnovan još jedan, niti smo našli bilo koji dokument koji je izradio ovaj savet osim Nacionalnog koncept plana za razvoj ekonomskih zona na Kosovu 2014-2018.

Nedostatak planiranih aktivnosti koje bi ovaj savet sprovodio za EZ uticao je na izradu nacionalnih planova i detaljnih planova razvoja EZ i onih slobodnih zona za koje je proglašeno da ostaju samo na papiru. Štaviše, odsustvo ovog saveta je uticalo da se deset osnovanih EZ zasniva samo na planu izvodljivosti, a ne na nacionalnom planu razvoja EZ kako je predviđeno zakonom. Nefunkcionisanje ovog saveta uticalo je da se i drugi poslovi ne obavljaju, kao što su: savetovanje investitora pri donošenju investicionih odluka, njihovo smeštanje u EZ, podsticanje, podrška i razvoj EZ, itd.

3.2.2 Uspostavljanje slobodnih ekonomskih zona odlukama vlade bez studije izvodljivosti

Vlada odlukom utvrđuje slobodne zone na predlog Ministarstva i konsultacije sa Carinom Kosova i opštinom na čijoj teritoriji se očekuje uspostavljanje slobodne zone. Slobodne zone koje obuhvataju ili se nalaze na teritoriji grada ili naselja ne mogu biti ograđene ako Vlada, nakon konsultacija sa Carinom Kosova, proceni da tako nešto ne ometa upravljanje slobodnom zonom kao i sprovođenje Zakonika o carini i akcizama Republike Kosovo.

U martu 2014. godine, Vlada je, na osnovu koncepta nacionalnog plana za razvoj ekonomskih zona na Kosovu 2014-2018, uspostavila dve slobodne ekonomske zone Mitrovica i Đakovica.
Svrha osnivanja ovih zona bila je privlačenje stranih i domaćih investicija, i obezbeđivanje uslova za razvoj poslovanja. Istog meseca, takođe odlukom Vlade, osnovana je Slobodna ekonomska zona Prizren.

[30] Za poslove Saveta za privredne zone.

[31] Predsedava MINT i članovi iz Ministarstva finansija, Ministarstva ekonomskog razvoja, Ministarstva poljoprivrede, šumarstva i ruralnog razvoja, Ministarstva administracije lokalne samouprave, Asocijacije kosovskih opština, Američke privredne komore, Kosovske poslovne alijanse , i Privredne komore Kosova.

2018. godine, odlukom Vlade i na predlog radne grupe, osnovana je Američka ekonomska zona (u Đakovici) sa površinom od 486,6 hektara.

Prema odlukama, dve slobodne zone uspostavljene po konceptu nacionalnog plana (u Đakovici i Mitrovici) kao i slobodna zona Prizren bile su predviđene da obuhvate celu katastarsku zonu ovih opština.

Koncept slobodnih ekonomskih zona znači da su ove zone oslobođene carinskih dažbina i raznih kontrola uvoza, izuzeća koja pružaju atraktivno okruženje za ulaganja, naprednu tehnologiju, promociju izvoza i povećanje broja zaposlenih.[32]

Vlada nije uspela da funkcionalizuje slobodne zone u Mitrovici, Đakovici, Prizrenu, i u posebnoj američkoj zoni iako je donela odluku o njihovom osnivanju. Nefunkcionisanje ovih zona je nastala kao posledica toga što Vlada nije prethodno analizirala potrebe o sastavljanju plana izvodljivosti kako bi procenila i argumentovala da li vredi da se ove zone osnivaju. Još nije preduzeta nikakva aktivnost na puštanju ovih područja u funkciju. Takođe, iz Sektora za razvoj EZ, koji se bavi procenom zahteva za osnivanje EZ, tokom revizije dobili smo odgovor da je uspostavljanje slobodnih zona Mitrovica, Đakovica, Prizren i američke nije urađena nikakva analiza opravdanosti njihovog osnivanja i nisu ispoštovane procedure koje se zahtevaju prema važećem zakonu i AU[33].

Dobili smo odgovor iz Sektora za razvoj privrednih zona u KIESA-i da je proglašenje cele teritorije jedne opštine slobodnom ekonomskom zonom godinama bila pogrešna praksa. Puštanje u funkciju slobodnih zona nemoguće je zbog nepostojanja plana opravdanosti za njihovo uspostavljanje. Međutim, utvrdili smo da nacionalni savet, koji je imao dužnost da predvidi njihov rad, nije bio aktivan i nije izradio nikakav plan za rad slobodnih ekonomskih zona.

Rezultat nedostatka evaluacije i pravilne implementacije slobodnih ekonomskih zona je da one nisu postale funkcionalne i ostale su samo na papiru. To je rezultiralo gubitkom mogućnosti za podršku malim i srednjim preduzećima u ovim oblastima.

3.2.3 Nedostatak investicija u ekonomske zone

Ekonomske zone se osnivaju u cilju promovisanja privatnih investicija u proizvodnim aktivnostima, da pomognu u opštem ekonomskom razvoju na Kosovu, posebno u privatnom sektoru, otvaranju novih radnih mesta i stvaranju prihoda. Ministarstvo daje saglasnost za osnivanje ekonomske zone ako je predlog za osnivanje ekonomske zone u skladu sa nacionalnim planom za ekonomske zone i ako postoji studija izvodljivosti.[34]

Skupština Kosova je Zakonom o EZ iz 2009. godine i dopunom amandmana iz 2013. godine predvidela osnivanje EZ-a u cilju podizanja i podsticanja investicija na Kosovu tako što će investitorima ponuditi odgovarajuću infrastrukturu za razvoj poslovnih aktivnosti.

Od 2005. godine do trenutka kada smo izvršili reviziju, decembra 2022. godine, osnovano je deset (10) EZ, od kojih samo četiri funkcionišu.

[32]Koncept Nacionalni plan za razvoj ekonomskih zona na Kosovu 2014-2018.
[33]Administrativno uputstvo (MTI) br. 01_2014.
[34]Zakon o privrednim zonama (član 4).

Tabela 3. Uspostavljene ekonomske zone.

Br.	Naziv	Datum objave Ekonomska zona	Početak izgradnje	Planirani datum završetka	Završetak izgradnje
1.	Poslovni Park Glogovac	16.08.2010	2005	2007	2013
2.	Poslovni park Mitrovica	17.10.2012	-	-	-
3.	Tehnološki park Štimlje	03.12.2013	2014	2017	2017
4.	Industrijski park u Mitrovici	15.05.2014	2014	-	Nije završeno
5.	Agro-industrijska zona Suva Reka	04.09.2015	2015	2020	Nije završeno
6.	Industrijski park Suva Reka	03.03.2017	2017	-	2021
7.	Industrijski park Lipljan	18.05.2016	2016	2019	Radovi u toku
8.	Industrijski park Vitina	21.02.2017	2017	-	Radovi u toku
9.	Industrijski park Vučitrn	25.04.2018	2018	2020	2021
10.	Industrijski park Orahovac	27.01.2020	2022	-	Radovi u toku

Iz tabele 3 se vidi da postoji odstupanje od planiranog datuma završetka izgradnje ekonomskih zona od onoga što se u stvarnosti desilo, kao i Industrijskog parka u Vučitrnu, iako je završen, preduzeća još uvek nisu uspostavljena na ovim prostorima zbog usporenih procedura.

Za osnivanje ovih područja uzeti su u obzir Zakona o EZ i kriterijumi AU[35]od MIPT[36] kao što su plan opravdanosti, zahtev relevantne opštine, saglasnosti relevantnih institucija itd. MIPT daje saglasnost za osnivanje EZ-a ako je predlog za osnivanje u skladu sa nacionalnim planom za EZ i ako studija izvodljivosti opravdava njegovo osnivanje.

Ovih deset privrednih zona su uspostavljene samo na osnovu planova izvodljivosti koje su izradili, dok su u nedostatku nacionalnog plana od strane nacionalnog saveta ove EZ uspostavljene samo na osnovu idejnog plana koji nije odobren. Štaviše, u ovom konceptualnom planu se ne pominju mesta na kojima će se ove površine graditi niti bilo kakva studija za njihovo osnivanje.

Do sada je završena fizička infrastruktura u pet ekonomskih zona: u Glogovcu, Mitrovici - grad, Štimlje, Široko (Suva Reka), Velika Reka (Vučitrn), dok su druge tri ekonomske zone u fazi investiranja: u Vitini, Lipljanu i Orahovcu . Agrozona u Suvoj Reci i EZ u Frašer-u (Mitrovica) su takođe ostavljeni za budućnost.

Uzorkovali smo pet EZ od kojih su dve koje predstavljamo u nastavku funkcionalne:

- Tehnološki park -Štimlje;
- Poslovni park – Glogovac.

Dok u tri EZ koje predstavljamo u nastavku nisu uspele da se postave privredni subjekti:

- Industrijski park - Lipljane;

[35]UA br. 01/2014

[36]Zakon br. 04/L-159 za ekonomske zone

- Industrijski park – Vučitrn;
- Agro-industrijska zona – Suva Reka

Iz njihove analize utvrdili smo da je gradnja na svim područjima trajala znatno duže nego što je prvobitno planirano.

Analizirali smo rashode budžeta za ukupne kapitalne investicije za deset EZ za godine 2019-2022 u odnosu na planirani budžet i vidi se da je 2022. godina slabija u pogledu ulaganja u EZ gde imamo rashode od 140.699 ili samo 8,3% budžeta planiranih.

Grafikon 5 Budžetski rashodi u ekonomskim zonama (€).

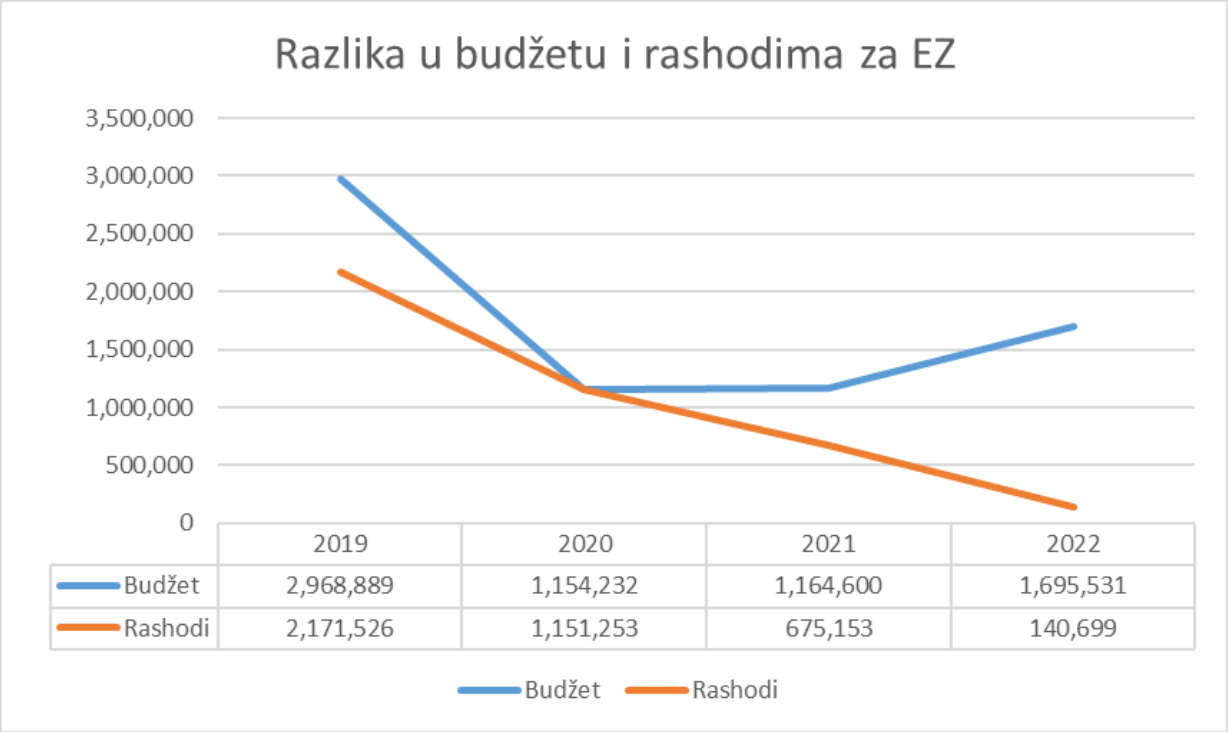

Prema grafikonu 5, u 2021. i 2022. godini zabeležena je manja realizacija investicija u EZ iako su potrebe privrednih subjekata za prostorima u privrednim zonama bile velike.

Godine 2021 planirane su investicije u Poslovni park u Vitini, Poslovni park u Velikoj Reci (Vučitrn), Poslovni park u Ćiljagu (Lipjan) i poslovni park u Široko (Suva Reka). Što se tiče ugovora sa opštinama, oni su potpisani u decembru 2020. godine kako bi se početkom godine počela izgradnja EZ.

Tabela 5 Problemi u izgradnji poslovnih parkova.

Poslovni parkovi	Potpis	Razlog nenastavka radova u EZ
Poslovni park u Vitini	29.12.2020	Problem sa imovinom, vremenski uslovi itd.
Poslovni park u Vučitrnu	24.12.2020	Završetak radova 14.12.2021, ali tehnički prijem nije mogao biti izvršen zbog nedostatka komisije od strane MIPT/KIESA.

Iako su ugovori za izvođenje radova potpisani krajem 2020. godine, radovi su kasnili zbog administrativnih problema u MIPT-u i zbog toga što MIPT nije uspeo da pozove na odgovornost angažovano preduzeće.

Što se tiče investicija u **poslovni park u Vitini**, ugovori su potpisani krajem 2020. godine i zbog imovinskih problema nisu mogli da budu završeni na vreme. U junu 2022. godine potpisan je aneks ugovora sa opštinom za nastavak radova, ali preduzeće nije uspelo da završi radove, zbog povećanja cena građevinskog materijala.

Uprkos naporima KIESA-e da se radovi u poslovnom parku završe na vreme, ekonomski operater odgovoran za izvođenje radova nije uspeo da završi radove u skladu sa ugovorom, iako je KIESA dala upozorenja ekonomskom operateru.

Što se tiče **poslovnog parka u Vučitrnu**, MIPT je primio zahtev za tehnički prijem nakon završetka izgradnje. Međutim, MIPT 2021. godine nije uspeo osnovati komisiju za ovu namenu, zbog čega je projekt kasnio više od godinu dana upravo zbog nedostatka komisije. Vredi napomenuti da je uspostavljanje i izgradnja od strane KIESA završena, dok ostaje odgovornost opštine da pokrene privredne subjekte. Ne puštanje u funkciju završenih privrednih zona dovodi do toga da preduzeća kojima su te zone potrebne zbog ograničenog prostora nemaju mogućnost ulaganja.

Što se tiče investicija za 2022planirane su investicije u Poslovni park u Vitini, Poslovni park u Velikoj Reci u Vučitrnu i novi predlozi za izgradnju ekonomskih zona.

Početkom 2022. godine upućeni su zahtevi iz sektora za ekonomske zone VD-u, direktoru KIESA, da završi one projekte koji nisu završeni u 2021. godini.

Ulaganja u privrednu zonu Vitina nisu nastavljena, a kompanija je obavestila MIPT/KIESA da zbog rasta cena na svetskom tržištu nije spremna za nastavak radova.

Tabela 6-Inicijative iz EZ sektora u KIESA i potpisivanje ugovora sa opštinama

Poslovni parkovi	Inicijativa Sektora ekonomskih zona u KIESA	Potpis između MIPT/KIESA i opština
Poslovni park Vitina	01.02.2022	29.06.2022
Poslovni park Vučitrn	01.02.2022	10.06.2022
Poslovni park Lipljan	01.02.2022	06.09.2022
Ekonomska zona Orahovac	01.02.2022	07.09.2022
Industrijski park Mitrovica	01.02.2022	Nema dogovora

U gornjoj tabeli predstavili smo planiranje investicija u gore navedenim Privrednim zonama, inicijative iz sektora ekonomskih zona (koje je u okviru KIESA) koje su započete početkom 2022. godine, dok je potpisivanje ugovora sa opštinama trajalo bez razloga od strane MIPT/KIESA. To je imalo posledice kako na početak građevinske aktivnosti, tako i na trošenje budžeta za 2022. godinu, koje je bilo na niskom nivou.

Od trenutka početka građevinske aktivnosti do trenutka njenog završetka, je jedan odugovlačen proces od strane ministarstva. Produženje izgradnje je opravdano zbog budžetskih ograničenja, međutim mi smo analizirali budžetske rashode za tri godine i utvrdili da je u 2021. godini utrošeni budžet bio oko 57,97%, dok su u 2022. rashodi budžeta samo 8,30%.

Tabela 7. Budžetski rashodi u ekonomskim zonama.

Godina	Budžet (milion €)	Rashodi (milion €)	Rashodi kao % budžeta
2019	2.97	2.17	73,14%
2020	1.15	1.15	99,7%
2021	1.16	0,68	57,97%
2022	1.7	0.14	8,30%

Iz tabele 6 se vidi da je tokom 2021. i 2022. godine bilo slabo iskorišćenje budžeta, tačnije u 2021. godini nije realizovano 42% planiranog budžeta, dok je u 2022. godini 92% planiranog budžeta. Za ekonomske zone, jer radovi u industrijskom parku u Vitini nisu završeni predviđenom dinamikom. Razlozi za nisku potrošnju su: u Vitini, MIPT/KIESA nije smatrala operatera odgovornim za kašnjenje u radovima, povećanje cena na globalnom tržištu, a u slučaju Vučitrna, gde je bilo kašnjenja u procesu formiranja komisije za tehnički prijem izgrađenog projekta.

Što se tiče kašnjenja unutar MIPT/KIESA od momenta pokretanja aktivnosti iz sektora ekonomskih zona do potpisivanja ugovora od strane menadžera, nismo primili neko opravdanje.

Neulaganje i neblagovremeni završetak projekata razvoja privrednih zona ima direktan uticaj na preduzeća koja se suočavaju sa ograničenim mogućnostima rasta i prostora za poslovne aktivnosti. To potvrđuju i sastanci koje smo kao tim održali u privrednim oblastima u zemlji i upitnik koji smo sproveli u ovim oblastima, gde ističu da je nedostatak prostora za rast poslovne aktivnosti jedan od glavnih problema.

3.2.4 Nedostatak infrastrukture u ekonomskim zonama

Analizirali smo aktivnosti privrednih subjekata u funkcionalnom EZ i u nastavku u tabeli prikazali aktivnosti i broj zaposlenih.

Tabela 8 Delatnosti i broj radnika u EZ.

Ekonomska zona	Proizvodna preduzeća	Komercijalna preduzeća	Broj radnika
Poslovni park - Glogovac	38	3	600
Poslovni park - Mitrovica	14	6	290
Industrijski park Široko - Suva Reka	41	7	1,200
Tehnološki park - Štimlje	11	0	135

Iz tabele 7 prikazane gore, može se videti da je većina aktivnosti u ovim zonama produktivna, zatim mali deo su uslužne i komercijalne aktivnosti, dok što se tiče zaposlenih u ovim EZ, Industrijski park u Širokom ima najveći broj zaposlenih.

U poslovnom parku u Glogovcu, od početka osnivanja preduzeća do sada, potpisano je 88 ugovora sa različitim preduzećima za korišćenje prostora za uspostavljanje u parku. U međuvremenu, zbog neispunjavanja ugovora od strane preduzeća korisnika, 47 ugovora je raskinuto i druga preduzeća su odabrana za uspostavljanje tamo. Ostale EZ-i su pod upravom opština i dužna su pratiti poslove koji ne obavljaju svoju delatnost prema ugovoru.

MIPT, u trenutku osnivanja ovih površina i njihove izgradnje, ima obavezu da podmiri osnovne potrebe u tim oblastima, kao što su: snabdevanje električnom energijom, voda, prečišćavanje otpadnih voda i dr. Tokom posete Poslovnom parku u Glogovcu, Industrijskom parku u Suvoj Reci i Tehnološkom parku u Štimlju, imali smo priliku da se sretnemo i razgovaramo sa predstavnicima nekih poslovanja koja tamo posluju. Nakon ovih sastanaka, poslali smo upitnik predstavnicima svih poslovanja u EZ kako sledi[37]sa pitanjima o uslovima u EZ:

- Industrijski park - Glogovac
- Industrijski park - Mitrovica
- Tehnološki park – Štimlje
- Industrijski park - Široka, Suva Reka

Tabela 9. Odgovori poslovnih predstavnika u EZ o pruženim uslugama.

Ekonomska zona	Broj odgovora	Procenat odgovora
Industrijski park - Glogovac	16	80%
Industrijski park - Mitrovica	4	33%
Tehnološki park – Štimlje	3	38%
Industrijski park - Široka, Suva Reka	14	29%

Od 108 poslanih upitnika, odgovorilo je 37 ili 34% predstavnika poslovanja. Upitnik se sastojao od pitanja o zadovoljavanju potreba privrednih subjekata za vodosnabdevanjem, električnom energijom, kanalizacijom, putnom infrastrukturom, ratama zakupnine, te uticaju ekonomske krize na njihovo poslovanje. Pitanja o vodi, struji,

[37]Upitnik se nalazi u dodatku 1.

kanalizaciji i putevima predstavljena su na skali od 1-10 pri čemu je odgovor 1 značio veliko nezadovoljstvo, dok je odgovor 10 značio maksimalno zadovoljstvo.

Sledeći grafikon prikazuje odgovore predstavnika 37 preduzeća na ova četiri pitanja. Odgovori su kategorizirani na sledeći način:

- 1-3: nezadovoljan
- 4-6: neutralno
- 7-10: zadovoljan

Grafikon 7 Rezultati upitnika o pruženim uslugama

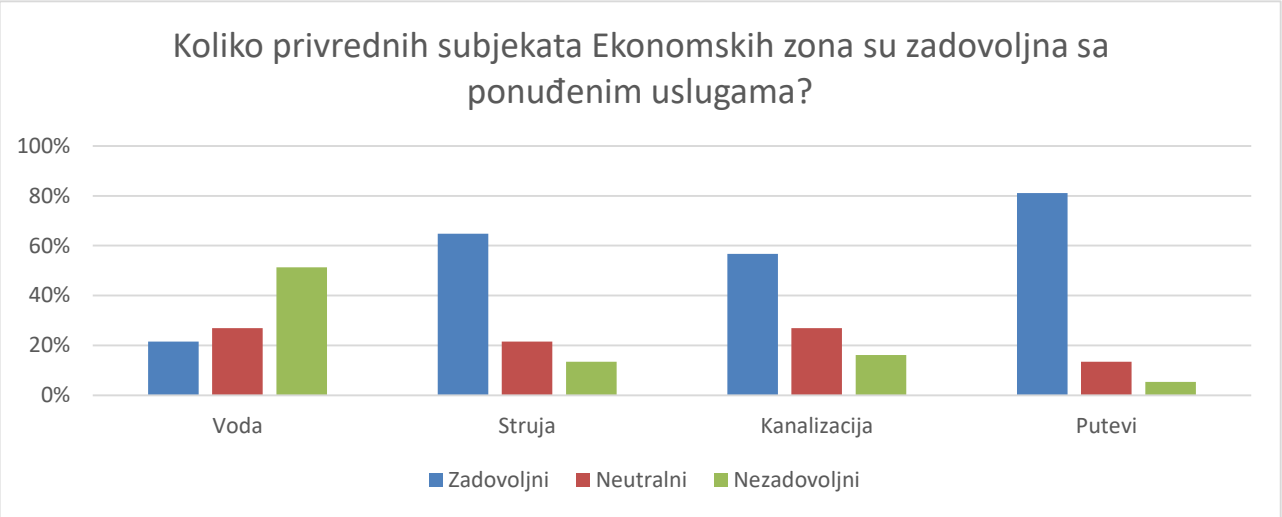

Iz grafikona 7 vidimo da su preduzeća u EZ nezadovoljna vodosnabdevanjem, gde se oko polovina preduzeća izjasnila kao nezadovoljna ovom uslugom. Od 29 odgovora koji su izrazili nezadovoljstvo vodosnabdevanjem, njih 10 (preko trećine) je iz poslovnog parka u Glogovcu. Tokom naše posete ovoj privrednoj zoni, uvideli smo da mnogim preduzećima nedostaju elementarni uslovi kao što je snabdevanje vodom, pa kao posledica toga preduzeća su otvorila bunare i na taj način razvijaju njihove aktivnosti.

Takođe, dva pitanja su uključivala ratu zakupnine koju plaćaju preduzeća u Ekonomskoj zoni; jedan za godišnju vrednost koja se plaća, a drugi za percepciju poslovnih predstavnika da li je ta rata visoka, pristupačna ili niska.

Grafikon 8 Percepcija zakupnine.

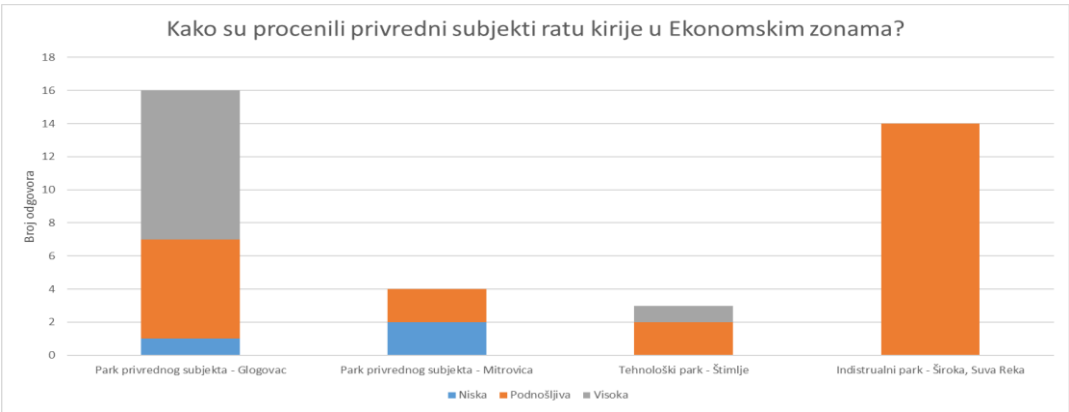

Grafikon 8 naglašava da preduzeća u poslovnom parku u Glogovcu smatraju da je kirija previsoka. Zakup u Glogovcu je preko 15.000 evra godišnje u poređenju sa Tehnološkim parkom u Širokom (Suva Reka) gde je zakup manje od 600 evra godišnje i preduzeća ga smatraju pristupačnim.

Grafikon 9 Uticaj ekonomske krize.

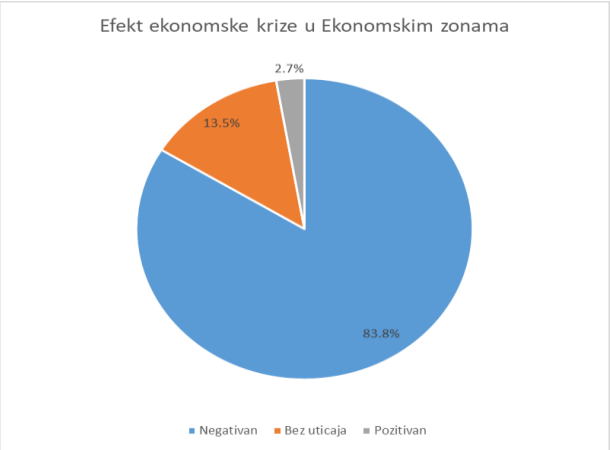

Budući da su godine obuhvatale pandemiju i globalnu krizu, postavljali smo pitanja o uticaju ekonomske krize na preduzeća u ekonomskim zonama. Od anketiranih preduzeća, 3% je odgovorilo da je kriza pozitivno uticala na njihovo poslovanje, 14% je izjavilo da nije uticala, dok je 84% izjavilo da je ova kriza imala negativan uticaj na razvoj njihove poslovne aktivnosti.

Prema odgovorima dobijenim od preduzeća koja se nalaze na ovim prostorima putem upitnika, istakli su da održavanje i zelenilo ovih površina nije na odgovarajućem nivou.

Potrebu za proširenjem prostora potvrdila su i sama preduzeća, ali to smo potvrdili i od fizičkih posmatranja jer neka preduzeća su imale potrebu o proširenju njihovih aktivnosti zbog toga što prostor u kojem posluju je nedovoljan. Neka od preduzeća koja su imala potencijal o dodatnim proizvodnim kapacitetima, kao i izvoza, nisu imale mogućnost da prošire preduzeća kao posledica neupravljanja parcelama.

Takođe, nakon fizičkog posmatranja ekonomskih zona uvideli smo da ima slobodnih prostora, gde su neki od njih bili pokriveni otpadom i mogli bi da se koriste od drugih privrednih subjekata koja su imala potrebu za dodatan prostor. Zbog neefikasnosti ministarstva/opština da privredni subjekti napuste prostore koji se ne pridržavaju ugovora, koji se ne koriste za predviđenu namenu ili za generisanje ekonomske aktivnosti, neki privredni subjekti koja imaju snažan potencijal rasta i zahtevaju proširenja prostora se ne mogu proširiti. Organi nadležni za upravljanje ovim privrednim zonama ne daju mogućnost proširenja tako što ne puštaju neiskorišćene prostore koje su ranije ugovorili privredni subjekti.

3.3 Nedostatak analiza za potrebe MMSP-a

MIPT treba da izradi sektorske analize za MMSP-e koje bi pomogle u planiranju podrške i razvoju aktivnosti za osnivanje MMSP.

Od 2018. godine, MIPT/KIESA je započeo proces podrške MMSP-ima opremom/mašinama kako bi se promenio izvozno-uvozni bilans u zemlji. Iz analize poziva koje je MIPT/KIESA uputio za mala i srednja preduzeća, može se videti da KIESA podržava tri kategorije (mikro, male i srednje) sa mašinama, bez obzira na njihovu veličinu ili njihove specifične potrebe.
Tokom analize poziva utvrdili smo da su sve kategorije MMSP-a podržane na isti način, kao što su ulaganja u mašineriju, a nemamo kategorizaciju potreba preduzeća, npr. srednja preduzeća imaju različite potrebe i različite probleme, za razliku od mikro preduzeća i malih preduzeća. U MIPT/KIESA ne postoji analiza potreba za podrškom MMSP-a, to dokazuju pozivi za podršku MMSP-a gde ne postoje posebni pozivi za potrebe različitih preduzeća već su svi podržani u istom obliku . Nedostatak analize zasnovane na potrebama i zahtevima preduzeća po grupama utiče na to da javni oglas za podršku preduzećima koristi iste kriterijume u oglasu za sve grupe preduzeća. To je dovelo do toga da se većina preduzeća oslanja na mašine za povećanje proizvodnih kapaciteta. To potvrđuje i VD KIESA-e, koji ističe da se KIESA za pozive koje vodi oslanja samo na administrativna uputstva. Tokom revizije sastali smo se sa predstavnicima raznih kompanija i utvrdili da im nisu potrebne samo mašine, već i sertifikati sa različitim standardima, akreditacije, obuke itd.
Podrška malim i srednjim preduzećima u zemlji bez prethodne strategije ili analize njihovih potreba utiče na to da se kompanije u zemlji, bez obzira na njihovu veličinu i potrebe, podržavaju na isti način i istim sredstvima, što gledano na duži rok ne može imati za cilj podizanje produktivnost poslovanja u zemlji.

3.3.1 Kašnjenje na javne pozive

Da bi se postigli ciljevi za podršku MMSP-a, KIESA mora organizovati pozive na način da se ceo proces završi na kraju godine.

Sektor za projekte iz oblasti MMSP u KIESA-i je u planu rada planirao da započne pozive u prva tri meseca i da završi celi proces podrške u posljednja tri meseca svake godine. Iz analize poziva za 2019-2022. godinu, utvrdili smo da iako su ovi pozivi na vreme pokrenuti od strane Direkcije za razvoj privatnog sektora, proces za pokretanje ove aktivnosti je kasnio.

Tabela 10 Datumi oglasa za podršku MMSP-a.

Godine	Javni poziv	Objava korisnika	Praćenje na terenu
2019	27.05.2019	06.08.2019	26.03.2021
2020	24.06.2020	01.09.2020	13.05.2022
2020[38]	12.09.2020	24.11.2020	13.05.2022
2021	26.08.2021	02.12.2021	21.10.2022[39]
2022	08.09.2022	nisu objavljene	-

[38]Poziv za žene preduzetnice.

[39]Praćenje poziva za 2021. godinu urađeno je samo za mašine, a ne i za ostale kriterijume koje je MINT predvideo, kao što je zapošljavanje itd.

Analizirali smo datume javnih poziva gde se može uočiti da postoji trend kašnjenja poziva za podršku MMSP-ima. Kao što se vidi u tabeli 10, sva saopštenja korisnika obavljena su u drugoj polovini godine.

Zatražili smo odgovor od KIESA-e koji je razlog za kašnjenje poziva. Odeljenje za razvoj privatnog sektora je odgovorilo da je pokretanje zahteva za objavljivanje izvršeno na vreme. Dok je uzrok ovih kašnjenja bio pokušaj promene AU i kriterijuma za pozive. Postoji i kašnjenje sa viših nivoa u donošenju odluke o pokretanju postupaka.

U 2020. godini obavljena su dva javna poziva. Prvi poziv je sproveden prema planu rada, dok je drugi poziv „Dodela finansijskih sredstava iz ekonomske kategorije subvencija i transfera po javnom pozivu za subvencionisanje MMSP u vlasništvu žena preduzetnica“ objavljen krajem 2020. godine. Razlog za objavljivanje na kraju godine ovog poziva se desio jer ovaj poziv nije planiran od strane KIESA već je došao kao zahtev Skupštine Kosova.

Što se tiče 2021. godine, prema zvaničnicima KIESA-e, do kašnjenja je došlo jer je prvi poziv otkazan. Zatim je trebalo vremena da se promene kriterijumi i način prijave se promenio sa fizičkog na elektronski preko ekosova platforme[40]. Međutim, ovo rezonovanje nije baš održivo jer pozivi nisu imali razlike u kriterijumima iz prethodnih godina sa istom regulativom.

U 2022. godini Direkcija za razvoj privatnog sektora, odnosno sektor MMSP, zatražila je pripremu poziva i objavljivanje. Kašnjenje je uzrokovano pokretanjem promene AU, iako MIPT/KIESA se potrudila da promeni AU, ali Ministarstvo finansija nije odobrilo zahtev KIESA-e i kao rezultat toga KIESA je nastavila da radi sa starim AU. Prema planu rada pozivi su bili planirani da počinju u prvom tromesečju, dok MIPT/KIESA je sa zakašnjenjem objavila javni poziv, kao što smo predstavljali u tabeli 10.

Kašnjenje javnih poziva za podršku MMSP-a utiče na celi proces kašnjenjem u implementaciji, praćenju itd. Postala je praksa sklapanje ugovora sa korisnicima u zimskom periodu, što otežava realizaciju do proleća. Sve ovo utiče da realizacija projekata ima kašnjenja i kako se vidi iz dela praćenja, korisnici 2019. godine praćeni su nakon dve godine. Takođe, istovremeno ugrožava budžet za narednu godinu, koji zapravo treba da se koristi za javne pozive te godine, a ne za isplatu korisnika iz prethodne godine. Gledajući ekonomski razvoj zemlje i promene u potrebama privrednih subjekata, ovakva kašnjenja u pozivima za podršku i objavljivanju rezultata utiču na to da preduzeća gube konkurenciju sa preduzećima u regionu i šire.

3.3.2 Nepotrošen budžet zbog kašnjenja na pozive

Svake godine KIESA u svojim godišnjim planovima predviđa aktivnosti koje će se razvijati za podršku i razvoj MMSP-a. Pored aktivnosti, KIESA planira i budžet koji će biti utrošen na ove aktivnosti i ovaj budžet odobrava MIPT.

Iz analize izdvajanja budžeta za pozive i sajmove za MMSP, uočava se da su budžetski rashodi od 2019. do 2021. godine bili na zadovoljavajućem nivou za podršku MMSP, dok su za 2022. godinu

[40]https://ekosova.rks-gov.net

rashodi budžeta veoma niski - oko 24% i ovi troškovi su napravljeni za korisnike poziva za 2021. Što se tiče poziva za 2022. godinu, nije potrošen nijedan euro jer korisnici više nisu objavljeni.

Zbog kasnih najava za 2022., rezultati korisnika još nisu objavljeni, uprkos očekivanjima da je proces monitoringa trebao biti završen iste godine.

Grafikon 11. Rashodi budžeta za grantove i sajmove tokom 2019-2022.

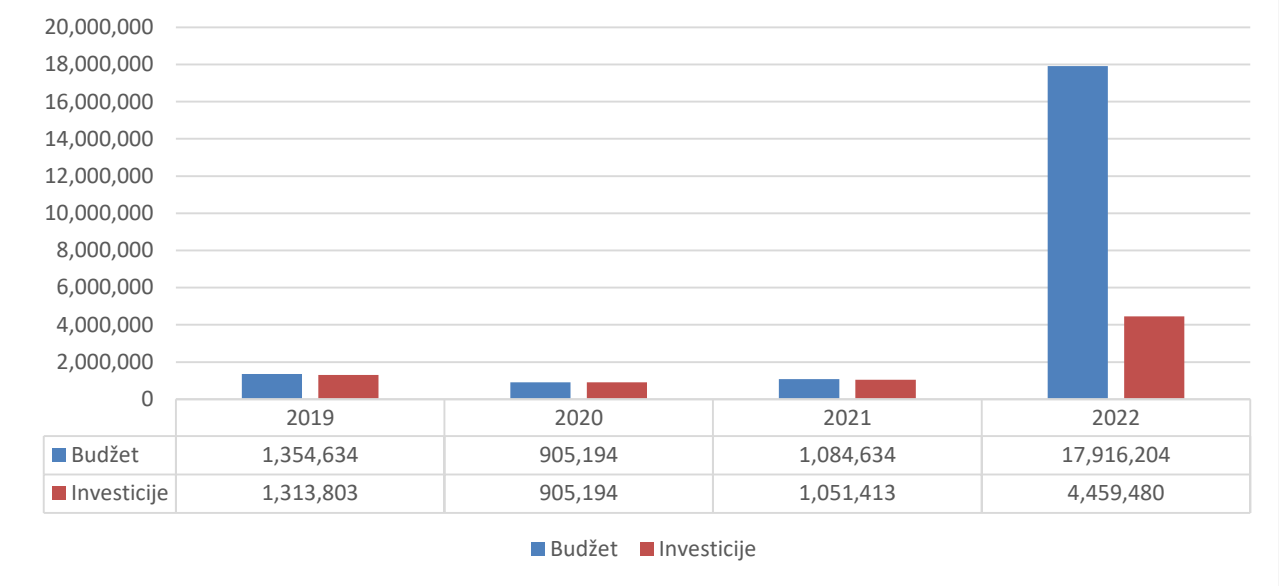

	2019	2020	2021	2022
Budžet	1,354,634	905,194	1,084,634	17,916,204
Investicije	1,313,803	905,194	1,051,413	4,459,480

U gornjem grafikonu prikazali smo budžetska izdvajanja za investicije u grantove i sajmove i budžet utrošen za ove aktivnosti. Što se tiče godina od 2019. do 2021. godine, rashodi budžeta za MMSP su skoro na nivou planiranja, osim za 2022. godinu, koja je bila najniža zbog kašnjenja u raspisivanju i objavljivanju rezultata od strane MIPT/KIESA.

Razlog za ove niske budžetske izdatke u 2022. godini su javni pozivi koji se raspisuju sa zakašnjenjem kao što je pokušaj promene AU[41]i promenom kriterijuma za prijavu što je potrajalo do konačnog odobrenja oglasa.
Niski troškovi za 2022. godinu za razvoj MMSP-a, kao i kašnjenje u raspisivanju javnih poziva za podršku MMSP-a, utiču na to da KIESA ugrožava obavljanje svoje uloge podrške preduzećima. Kao posledica toga, smanjuje se mogućnost da lokalna preduzeća budu konkurentnija kako u zemlji tako i u regionu. Osim toga, ovo ograničava povećanje izvoza kako bi se smanjio negativni saldo koji izvoz ima u odnosu na uvoz.

3.3.3 Nedostaci u procesu evaluacije aplikanata za grantove

Prilikom prijave subjekt mora da ispuni određene kriterijume koji mu daju pravo na subvenciju KIESA-e, pri čemu moraju biti predstavljeni sledeći dokumenti: poslovna potvrda, potvrda o fiskalnom broju, potvrda o porezu na imovinu itd.[42]Dok će kriterijumi koji utiču na izbor korisnika biti: povećanje investicija u Republici

[41]Administrativno uputstvo (MTI) br. 01/2018 O raspodeli finansijskih sredstava iz ekonomske kategorije subvencija i transfera.

[42] Administrativno uputstvo (MTI) br. 01/2018 O izdvajanju finansijskih sredstava iz ekonomske kategorije subvencija i transfera (član 5).

Kosovo, povećanje domaće proizvodnje, povećanje izvoza, promocija turizma, razvoj malih i srednjih preduzeća, povećanje konkurentskih kapaciteta MMSP-a i otvaranje novih radnih mesta.[43]

Tokom revizije analizirano je 11 uzoraka iz 2019. godine, 21 uzorak iz dva poziva koja su obavljena u 2020. godini i 12 uzoraka za 2021. godinu, selekcija uzoraka je obavljena na uobičajen način. Dok za 2022. godinu nismo uzimali uzorke jer MIPT/KIESA do kraja faze izvršenja revizije nije uspela da objavi korisnike, koja je do tada trebala da bude završena.

MIPT za ocenu javnih poziva za podršku MMSP-a formira komisiju od pet funkcionera, od kojih su tri člana redovni članovi sa jednogodišnjim mandatom, dok se druga dva člana imenuju od slučaja do slučaja, zavisno od oblasti i prirode zahteva.

U 2019. godini finansirano je 28 preduzeća kategorisanih na sledeći način:[44]

- 18 mikro preduzeća
- 8 malih preduzeća
- 2 srednja preduzeća.

Prilikom analize uzoraka naišli smo na samo jednu nepravilnost u procesu evaluacije. Iz uzoraka korisnika (od kojih smo odabrali 3 mikro, 1 mala i 2 srednja) uočili smo da jedan od dva korisnika u kategoriji srednjih preduzeća nije kategorisan kao srednja preduzeća prema broju zaposlenih. Predmetna kompanija je u prijavi prijavila 1.009 zaposlenih[45], broj koji premašuje granicu od 249 zaposlenih za klasifikovanje kao srednje preduzeće za preko 300%. Ovo preduzeće je dobilo 50.000 evra za nabavku mehanizacije za jedan od svojih pogona, dok je ostatak od 100.000 evra proglašen sopstvenim sredstvima.

Komisija za evaluaciju, u vezi sa ovim pitanjem, je naglasila da je njihova evaluacija u skladu sa AU[46]u kojoj kategorizacija preduzeća nije diskvalifikacioni kriterijum. Za korišćenje AU kao osnove za njihovu evaluaciju, komisija za evaluaciju se zasniva na odluci generalnog sekretara o imenovanju komisije, gde se navodi da je Komisija za evaluaciju odgovorna za pregled dokumentacije i pripremu konačnog izveštaja u skladu sa AU[47].

Korišćenje AU kao osnove za izbor korisnika ne opravdava njegovo ne zasnivanje na javnom oglasu jer AU navodi da osim kriterijuma predviđenih u AU, MIPT može u oglasu navesti i dodatne kriterijume koji moraju biti ispunjena.[48]2019. godine u javnom oglasu, iako se ne ističe da ima više kao diskvalifikacioni kriterijum veći broj 249 zaposlenih[49], bio je usmeren posebno na MMSP.

---

[43]Administrativno uputstvo (MTI) br. 01/2018 O izdvajanju finansijskih sredstava iz ekonomske kategorije subvencija i transfera (član 6).

[44] Konačna lista korisnika subvencija „Izdvajanje finansijskih sredstava iz ekonomske kategorije subvencija i transfera po javnom pozivu za subvencije finansijskim sredstvima za MMSP“ (2019).

[45]Prijava za učešće u subvenciji finansijskim sredstvima za MMSP.

[46]Administrativno uputstvo (MTI) br. 01/2018 Za raspodelu finansijskih sredstava iz ekonomske kategorije subvencija i transfera.

[47] Odluka o obrazovanju Komisije za evaluaciju za dodelu finansijskih sredstava iz kategorije transfera i subvencija za realizaciju projekata (24.06.2019.).

[48]Administrativno uputstvo (MTI) br. 01/2018 O izdvajanju finansijskih sredstava iz ekonomske kategorije subvencija i transfera (član 4, tačka 4).

[49]E-mail od Komisije za evaluaciju o razlogu za dodelu granta velikom preduzeću.

Dodela grantova velikim preduzećima umesto malim i srednjim preduzećima za koja je budžet dodeljen rizikuje nepostizanje planiranih rezultata MIPT-a i nekorist onih koji su ispunili kriterijume i imaju manje finansijske kapacitete za razvoj.

3.4 Stanje privrednih subjekata nakon koristi

3.4.1 Neadekvatan nadzor korisnika MIPT/KIESA

Korisnik subvencija i transfera, nakon realizacije projekta, dužan je da dostavi Ministarstvu opisni finansijski izveštaj zajedno sa fakturama za troškove nastale tokom realizacije projekta.
Službenik ili komisija za praćenje projekta, nakon prijema dokumentacije od korisnika za završetak projekta, proverava da li je projekat realizovan prema ugovoru.[50]Kako bi se procenila efikasnost podrške od strane MIPT/KIESA, treba da postoji kontinuirano praćenje koje pruža informacije za buduće planiranje.

MIPT je 2018. godine imenovao komisiju za praćenje, koju su činila tri službenika. Ovi službenici su imali različite tehnološke, pravne i poslovne/ekonomske pozadine. Sastav ove komisije je na ovaj način napravljen kako bi svaki od službenika ocenio realizaciju projekta sa pravne, tehnološke i poslovne strane.

MIPT/KIESA je, nakon proglašenja korisnika, sa kompanijama korisnicama potpisala ugovor u kojem se navodi nekoliko obaveza koje kompanija korisnik mora ispuniti tokom realizacije programa u periodu od dve godine nakon potpisivanja ugovora. U ugovorima koje potpisuje MIPT/KIESA sa kompanijama korisnicama, pored ostalih obaveza korisnika, oni su takođe dužni da održavaju broj zaposlenih kako je predviđeno poslovnim planom i ugovorom. U nastavku predstavljamo obaveze[51]kompanije korisnika kako sledi:

> *Tačka 1. Potrebno je da do određenog datuma zaposli broj radnika koji je naveden u prijavi;*
> *Tačka 1.4 da svedoči sa izveštajem PAK-a da je zaposlila broj radnika naveden u prijavi do roka navedenog u ugovoru;*
> *Tačka 1.6 Zapošljavanje prema prijavi i proceni komisije mora biti obavljeno do određenog datuma i prijavljeno MIPT-u uz izveštaj PAK-a.*[52]

Tokom praćenja korisnika javnog poziva za 2019. godinu, Komisija za praćenje je utvrdila stanje na terenu koje smo prikazali u tabeli 12:

Tabela 11: Sprovođenje ugovora od strane korisnika

Godine	Ukupni korisnici	Sproveli su ugovor	Nisu sproveli ugovor
2019	28	8	20
2020	24	13	11

Od 28 korisnika u 2019. godini, samo njih 8 je ispunilo sve obaveze po ugovoru, dok još 20 nije ispunilo radni odnos po ugovoru. Dok je u 2020. godini od ukupno 24 korisnika, njih 13 ispunilo sve obaveze, dok još 11 nije ispunilo kriterijume za zapošljavanje prema ugovoru potpisanom sa KIESA-om.

[50]Administrativno uputstvo (MTI) br. 01/2018 O izdvajanju finansijskih sredstava iz ekonomske kategorije subvencija i transfera (član 15-16).
[51]Ugovor o korisniku između MINT/KIESA i korisnika, član 5
[52]Ugovor sa korisnikom.

Kompanije korisnici u momentu proglašenja korisnika potpisuju ugovor sa MIPT/KIESA-om da će realizovati projekat onako kako su i zamislili prilikom prijave i prenose sredstva za kupovinu mehanizacije.

Iako je komisija za ocenjivanje izjavila da određeni operateri ne ispunjavaju kriterijume, MIPT-i/KIESA, u nedostatku bilo kakvog procesa za kažnjavanje, nije preduzela korake za njihovu obavezu da sprovedu ovaj kriterijum.

Neispunjavanje ovog kriterijuma od strane kompanija predstavlja problem jer je za svaku osobu koju je kompanija navela u prijavi da će zaposliti, prilikom prijave dobila 3 boda (gde je maksimum bio 30 bodova za 10 zaposlenih). Ovo je uticalo da budu proglašeni za korisnike u odnosu na druge podnosioce zahteva, koji su imali manji broj zaposlenih u odnosu na ove kompanije koje su imale koristi, a nisu ispunile ovaj kriterijum.

MIPT/KIESA je od 2018. do 2020. godine u trenutku potpisivanja ugovora sa korisnicima prenela finansijska sredstva na račune korisnika kako bi im omogućila kupovinu mašine. Ovo se promenilo u pozivu za 2021. godinu pošto su MIPT/KIESA odlučili da se u trenutku potpisivanja sa korisnicima kompanija prenosi samo polovina primljene uplate, dok će druga polovina biti prebačena kada kompanije svedoče MIPT-u /KIESA-i da je kupio uređaj i pustio ga u proizvodnju.

Praćenje korisnika za 2021. godinu vršeno je u 2022. godini i to samo za kupovinu mehanizacije od strane kompanija, kako bi se sredstva prenela korisnicima jer je jedini kriterijum za prenos sredstava bila nabavka mehanizacije po ugovor između MIPT/KIESA i korisnika[53]. Što se tiče evaluacije kriterijuma za zapošljavanje, komisija je predvidela još jedno praćenje tokom 2023. godine.

Za poziv za 2022. godinu, očekivalo se da će biti završeno objavljivanje korisnika i celi proces poziva, uključujući praćenje na terenu. Međutim, do kraja 2022. godine još nije objavljeno ime korisnika.

Da bismo što realističnije procenili situaciju i predstavili što tačnije rezultate podrške koju pruža MIPT/KIESA, zatražili smo od Poreske administracije Kosova (PAK) broj zaposlenih i prihode pre dobijanja podrške i nakon koristi od podrške za odabrane uzorke. U stvari, KIESA bi trebala imati ove podatke, ali tokom revizije je istaknuto da MIPT/KIESA nije razvijala nikakvu aktivnost u vezi sa prikupljanjem ovih podataka. Ako bi MIPT/KIESA održavao redovne sastanke sa kompanijama korisnicama, to bi im pomoglo da unaprede pozive u narednim godinama i da ih naprave na osnovu potreba malih i srednjih preduzeća.

U nastavku smo predstavili podatke koje smo tražili od PAK-a[54]i analizirali smo proces zapošljavanja ovih kompanija.

Tabela 12. Broj zaposlenih u MMSP korisnika prije i nakon dobijanja podrške (2019.).

Preduzeće	2018	Navedeno u prijavi	Planiranje zapošljavanja	Ukupno za 2020	Ukupno za 2021	Ukupno za 2022
Mikro	0	2	10	11	11	11
Mikro	21	5	10	14	11	12

[53] U zbirnim izveštajima 09.12.2022 15.09.2022, 01.07.2022 i 20.10.2022.

[54] Do 10/2022.

Mikro	1	1	10	10	11	1
Srednje	117	103	5	188	230	229
Srednje	1,481	1,009	10	1,306	576	564

Tabela 13. Broj zaposlenih u MMSP korisnika pre i nakon dobijanja podrške (2020.).

Preduzeće	2019	Navedeno u prijavi	Planiranje zapošljavanja	Ukupno za 2021	Ukupno za 2022
Mikro	5	6	9	13	14
Mikro	1	3	5	5	5
Mikro	6	6	9	9	11
Mikro	0	1	4	5	6
Mikro	0	1	4	6	7
Mikro	3	7	15	12	11
Mala	25	22	6	32	34
Mala	28	18	9	23	16
Srednje	203	206	15	151	54
Srednje	59	52	15	78	79

Tabela 14. Broj zaposlenih u MMSP korisnika prije i nakon dobijanja podrške (2021.).

Fiskalni br.	Preduzeće	2020	Navedeno u prijavi za 2021	Planiranje zapošljavanja	Ukupno za godinu2022
810729105	Mikro	3	2	4	4
810295429	Mikro	4	4	3	6
810089319	Mikro	4	2	4	4
811107863	Mala	12	10	4	15
810444117	Mala	15	14	5	-
811023738	Mala	15	11	6	24
811128306	Srednje	172	82	21	96
810379471	Srednje	130	124	10	126

Izvor: Poreska uprava Kosova (PUK) decembar 2022

Iz odabranih uzoraka za preduzeća korisnike 2019-2021. godine vidi se da je samo 6 mikro preduzeća, 2 mala i 2 srednja poštovala ugovore o radu, dok je 6 mikro preduzeća, 3 malih i 4 srednja nisu poštovali ovaj kriterijum.

MIPT/KIESA ne poseduje ove podatke koje smo gore izneli o stanju kompanija korisnica i nesprovođenju kriterijuma po kojima su proglašeni korisnicima.

Ovi podaci, kao i potpuni podaci za sve kompanije korisnice, od suštinskog su značaja za MIPT/KIESA jer će omogućiti organizaciji da proceni kako kompanije korisnici primenjuju kriterijume i u kojoj meri slede unapred definisane kriterijume tokom procesa prijave.

3.4.2 Subvencije nisu uticale na povećanje prihoda

MIPT/KIESA podržava preduzeća koja tokom prijave u predlogu projekta dokažu da će dodeljena subvencija uticati na: povećanje investicija u Republici Kosovo, povećanje domaće proizvodnje, povećanje izvoza, promociju turizma, razvoj MMSP-a, povećanje konkurentskih kapaciteta MMSP-a, otvaranje radnih mesta.

Na isti način analizirali smo prihode kompanija pre dobijanja podrške od MIPT/KIESA i nakon podrške, i ove podatke smo prikazali u dva grafikona ispod.

Grafikon 11 i 12 Prihodi mikro i malih preduzeća korisnika u 2019

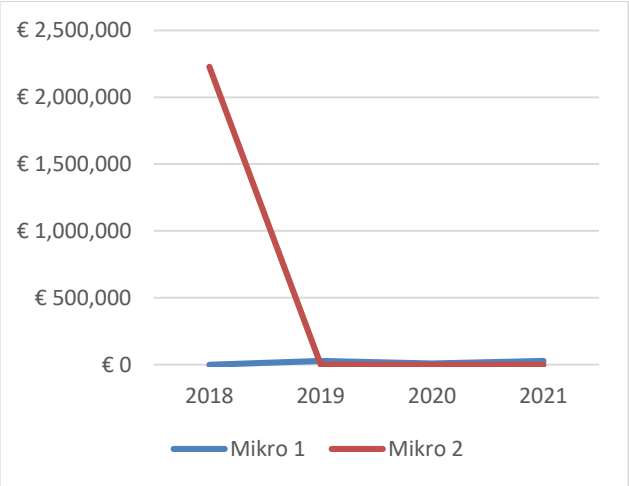

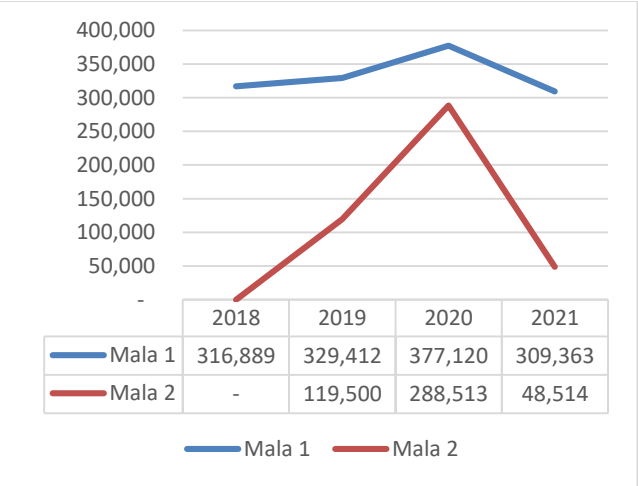

U dva prikazana grafikona, prikazali smo podatke o prihodima dva mikro preduzeća, jedno od ovih mikro preduzeća u 2018. godini je prijavilo prihode od preko 2 miliona, dok u 2019. godini i dalje nije prijavilo dobit u PAK-u, dok je druga kompanija mikro osim 2020. godine u kojoj je deklarisala najmanju dobit, sledeće godine ova kompanija je povećala dobit.

Dok su dva mala preduzeća korisnika samo godinu dana nakon beneficije imala povećanje dobiti, dok su sledeće godine imale značajan pad. Evidentno je da sve ove kompanije nisu dobro poslovale nakon što su dobile podršku od MIPT-a.

Grafikon 13 prihodi srednjih preduzeća korisnica u 2019

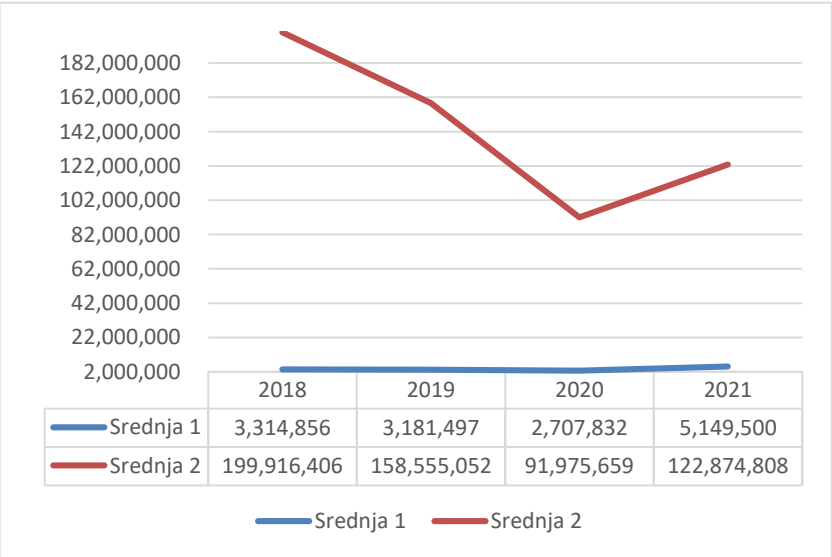

Grafikon 13 prikazuje prihode dve kompanije klasifikovane kao srednje (iako je jedno od ovih preduzeća veliko preduzeće. Pogledajte nalaz 3.2.4) koje su bile korisnice u 2019. godini.

Iz grafikona se može videti da su dve kompanije imale pad prihoda tokom 2018-2020. godine i povećanje u 2021. godini.

Na dva grafika prikazana ispod su rezultati prihoda šest mikro kompanija od 2018. do 2021. Ove kompanije su imale koristi od podrške MIPT/KIESA-e u 2020. godini. Iz grafikona se jasno vidi da su sve kompanije imale trend rasta.

U međuvremenu, mala profitabilna preduzeća iste godine, od kojih su dva iz 2020. godine izjavila da nemaju profit (mala preduzeća 2 i mala 4), dok je samo jedno preduzeće imalo rast (malo preduzeće 3), a drugo (malo preduzeće 1).) je pretrpelo pad nakon dobijanja pomoći.

Grafikon 14 i 15 Prihodi mikro i malih preduzeća korisnika u 2020

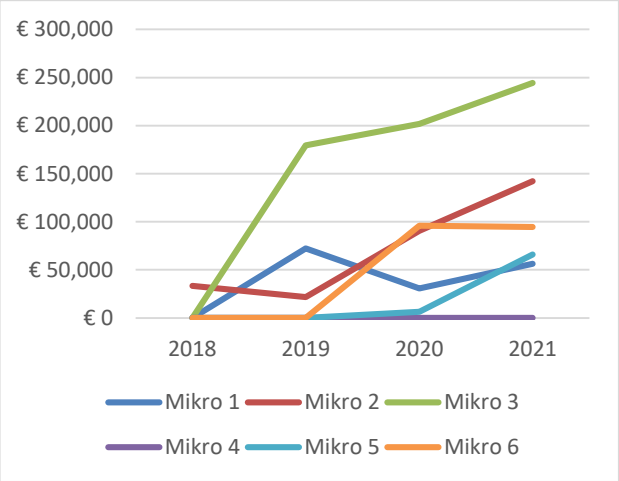

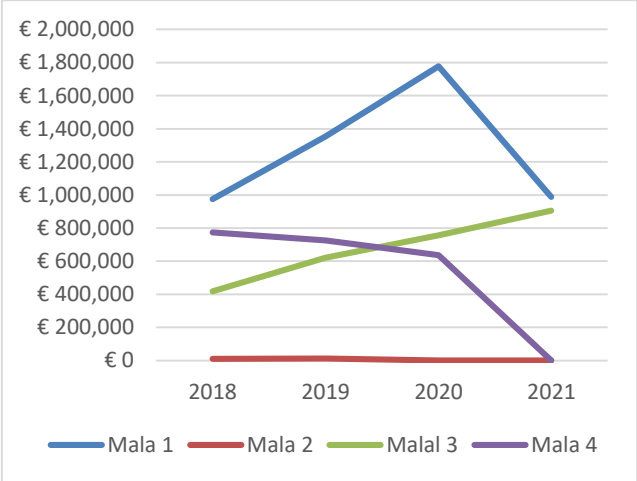

Na grafikonima 14. i 15. prikazani su podaci o prihodima šest mikro preduzeća i četiri mala preduzeća korisnika u 2020. godini. Iz ovih podataka se vidi da su mikro preduzeća iskazala veće prihode nakon dobijanja podrške, dok mala preduzeća nisu iskazala uspeh nakon koristi od MIPT/KIESA.

Grafikon 16 prikazuje rezultate prihoda srednjih preduzeća od 2018. do 2021. godine koja su dobila podršku od MIPT/KIESA u 2020. Grafikon pokazuje da su ove kompanije postigle uspeh nakon što su dobile podršku. Analiza podataka korisnika MIPT/KIESA 2020, koje je primila PAK, otkriva da su preduzeća imala različite prihode u različitim godinama.

Grafikon 16 prihoda srednje profitabilnih preduzeća u 2020

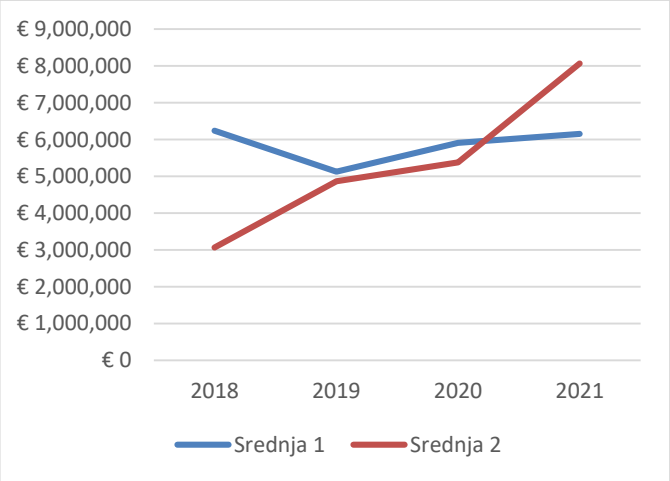

Što se tiče poziva za podršku koje je uspostavio MIPT/KIESA za pomoć malim i srednjim preduzećima, nema dostupnih informacija o efikasnosti ovih poziva niti o tome da li ih treba prilagoditi na osnovu veličine preduzeća.

Revizorski tim je posetio nekoliko kompanija koje su bile profitabilne i njihova situacija je predstavljena u nastavku.

3.4.3 Nedostatak kontinuiranog praćenja od strane MIPT/KIESA

Tokom fizičkog osmatranja obiđeno je pet korisnica i uočeno je da su sve mašine koje su dobile u funkciji, osim jednog preduzeća koje je imalo problem sa strujom.

Od terenske posete korisnicima i sastanaka sa preduzećima uočava se podela na mala i mikro i srednja preduzeća. Mikro i mala preduzeća su u fazi konsolidacije i rasta, a najveće potrebe su bile za mašinama koje bi im omogućile povećanje proizvodnje i skraćivanje vremena za proizvodnju proizvoda. U međuvremenu, među srednjim preduzećima, od kojih su mnoga uspela da pokriju domaće tržište proizvodima, njihovi ciljevi i problemi bili su oko izvoza proizvoda u zemlje EU. Neki od problema koje su izneli su potreba za akreditacijom Agencije za hranu i veterinu, koja nije akreditovana za neke vrste analiza, problem sa CEFTA sporazumom koji je po mišljenju privrednika veoma nepovoljan za našu zemlju, i potrebu za više stručnjaka kako bi usavršili svoje proizvode da bi bili konkurentniji na međunarodnom tržištu i da obuče kadrove.

MIPT/KIESA nije razvila mehanizme i procedure za kontinuirano praćenje korisnika da bi osigurali da oni poštuju ugovore koje su potpisali kao korisnici, kao i tokom praćenja korisnika. MIPT/KIESA nije preduzela nikakve korake koji bi primorali kompanije da poštuju ove kriterijume kao što je broj zaposlenih.
Ovi kriterijumi MIPT/KIESA mora analizirati i pripremiti izveštaje o stanju na terenu MMSP-a tako da pozivi koje razvija u budućnosti budu zasnovani na potrebama preduzeća, a ne samo na potrebama mašina.

Kao rezultat nekontinuiranog praćenja MMSP-a od strane MIPT/KIESA-e, ova potonja nema potrebne informacije u kojem smeru bi trebala usmeriti podršku MMSP-a i nema informacija o tome da li treba podeliti pozive tokom podrške mikro, malih i srednjih preduzeća.

Praćenje korisnika samo na početku od strane MIPT/KIESA predstavlja rizik da korisnici ne implementiraju u kontinuitetu ugovor na koji su se obavezali prilikom njegovog potpisivanja. Nadalje, nedostatak kontinuiranog praćenja korisnika od strane MIPT/KIESA-e rezultirao je nedostatkom povratnih informacija u vezi sa stanjem MMSP i njihovim potrebama. To znači da se informacije ne prosleđuju MIPT/KIESA-i i budući programi možda neće odražavati različite potrebe preduzeća.

3.5 Nedostatak koordinacije MIPT/KIESA

Ministarstvo i KIESA treba da budu koordinirani za aktivnosti izrade politika i programa podrške za MMSP-e. Ministarstvo treba da analizira i prati sprovođenje politika za industrijski razvoj na Kosovu, kao i programa podrške za MMSP od KIESA. Dok KIESA podržava sprovođenje javnih politika i programa u oblasti razvoja mikro, malih i srednjih preduzeća i razvija politike vezane za uspostavljanje i razvoj privrednih zona.

U Ministarstvu industrije, preduzetništva i trgovine je sektor industrije koji, prema opisu posla, mora da vodi, koordinira i prati aktivnosti kreiranja politike sa institucijama za sprovođenje, posebno sa KIESA-om, kao i drugim institucijama koje kreiraju politiku.
Sa sastanaka koje smo održali u sektoru industrije u MIPT-u, potvrđeno nam je da sektor industrije treba da obrati pažnju na koordinaciju sa KIESA-om. Što znači da nemaju redovne sastanke na kojima bi razgovarali o postojećim politikama, njihovom pregledu, poslovnim problemima i izazovima, kao i njihovom rešavanju. Takođe, ovo odeljenje nije pratilo sprovođenje svojih politika. U nastavku ćemo predstaviti neke od aktivnosti ovog odeljenja:

MIPT je 2017. godine osnovao „Forum za razvoj industrijskih politika“, koji su činili resorna ministarstva koja se bave industrijom, Privredna komora Kosova, nevladine organizacije, sektorska udruženja prerađivačke industrije, IKT, Ekonomski fakultet, KIESA i relevantna odeljenja u okviru MIPT-a.

Takođe, u sedam regiona Kosova, odeljenje za industriju održava jednom godišnje sastanke fokus grupa, sastavljenih od članova Foruma, opštinskih direkcija za privredu i najrazvijenijih proizvodnih preduzeća u tom regionu.

Svrha ovih sastanaka je da se dobiju informacije kao i izazovi sa kojima se suočava privatni sektor, kao i opštinski nivo. Oni se zatim adresiraju i filtriraju na Forum. U budućnosti je saradnja MIPT-a i KIESA-e predviđena programom ekonomskih reformi (PER) gde se predlažu zajedničke mere.

MIPT je razvio saradnju i koordinaciju sa KIESA-om u vezi sa pripremom nacrta zakona o industrijskim parkovima i nacrta zakona o strateškim investicijama.

MIPT je 2019. godine sproveo evaluaciju za korisnike projekta „KIESA-in program za razvoj MMSP-a 2017“ gde su putem upitnika obavljeni intervjui za merenje učinka ovog programa, dok nakon ovog programa nisu sprovodili neki monitoring sa korisnicima ostalih godina.

MIPT, konkretno sektor industrije, nije održao sastanke sa KIESA-om kako bi dobio informacije o tome kako se sprovode politike i pozivi koje organizuje svake godine, kao i druge aktivnosti. MIPT nema informacija o problemima koji se pojavljuju na terenu za implementaciju ovih politika ili programa KIESA.

Zbog nedostatka koordinacije i praćenja od strane MIPT-a aktivnosti MMSP-a, neizvesno je da li su obavljeni pozivi dali željeni rezultat. Takođe je nejasno šta bi trebalo preduzeti u budućnosti kako bi pozivi drugih godina bile uspešnije.

Zaključci

MIPT/KIESA nije postigao odgovarajuće rezultate u podršci i podizanju kapaciteta MMSP-a i ekonomskih zona. Pozivi se ne zasnivaju na analizama potreba malih i srednjih preduzeća, a sistem poziva, evaluacije i praćenja praćen je značajnim nedostacima koje je potrebno poboljšati. Štaviše, uspostavljene ekonomske zone ne zadovoljavaju potrebe preduzeća u zemlji, ostavljajući investitore da godinama čekaju na proširenje poslovnih prostora i povećanje proizvodnje i zapošljavanja.

1. MIPT/KIESA nije uspelo izraditi strategiju rasta MMSP-a, niti je izradila analizu stanja ovih preduzeća koja se smatraju okosnicom globalne ekonomije. Iako je MIPT imao strategiju za razvoj privatnog sektora 2013-2017, MIPT je pokušao da razvije novu strategiju nakon ovog perioda, ali ova strategija nije odobrena zbog nedostatka tretmana glavnih pitanja ekonomskog razvoja. Kao rezultat toga, MIPT/KIESA radi bez strategije i postoji nedostatak informacija o stanju MMSP-a u zemlji.
2. Vlada nije uspela da funkcionalizuje slobodne ekonomske zone Nacionalni savet za ekonomske zone, odgovoran za izradu Nacionalnog plana za EZ, osim koncepta nacionalnog plana za razvoj EZ na Kosovu 2014-2018, nije izradio druge dokumente. Kao rezultat toga, ovaj koncept plan, za koji se očekivalo da bude odobren i da se radi prema njemu i da se izradi detaljan plan, nije ni jednom izrađen niti odobren. Revizijom smo utvrdili da ovaj savet nije održavao redovne sednice, niti postoje dokazi o njegovom funkcionisanju, a u nedostatku ovog saveta ostali su neispunjeni zadaci koji su bili predviđeni za ovaj savet, kao što su: planiranje ekonomske zone u zemlji i njihovo puštanje u rad za investitore, savetovanje investitora i dr.
3. Svake godine MIPT/KIESA najavljuje podršku razvoju MMSP-ima u mašinama. Iako je planirano da ovi pozivi počnu početkom godine i završe krajem godine, proces je dugotrajan, zbog čega se pozivi objavljuju sa zakašnjenjem i ne završavaju do kraja godine. Ova kašnjenja su uzrokovana nedostatkom unutrašnje organizacije u vezi sa izmenom zakonodavstva. Kao rezultat ovih kašnjenja, KIESA nije u mogućnosti da potroši budžet koji je dodelio za podršku MMSP-ima. MIPT/KIESA ne vrši konkretnu analizu potreba malih i srednjih preduzeća prilikom pripreme svojih poziva, a svi pozivi su fokusirani samo na podršku mašinerijom. Ne uzima se u obzir da različita preduzeća mogu imati različite potrebe.
4. Komisija MIPT/KIESA ne prati kontinuirano korisnike koji primaju grantove od MIPT/KIESA. Komisija je pratila pozive 2019. i pozive 2020. godine, dok su pozivi iz 2021. godine praćeni samo za deo mehanizacije, dok je za deo zaposlenih planirala još jedno praćenje tokom 2023. godine. Iako je komisija za praćenje naišla na kompanije korisnice na terenu da nisu implementirali kriterijume koje su predvideli u MIPT/KIESA ugovoru, da nisu preduzeli nikakve korake koji bi naterali korisnike da implementiraju ugovor i uslove koje su obećali da će implementirati prilikom potpisivanja ugovora. Isto tako, MIPT/KIESA ne prati preduzeća korisnice tokom godina kako bi procenila učinak podrške koju pruža svake godine.
5. MIPT i KIESA rade kao dve odvojene institucije i između njih ne postoji koordinacija za pozive koji se održavaju. Odeljenje industrije je razvio nekoliko analiza i vodi sastanke sa preduzećima. Ovi sastanci se organizuju u opštinskim direkcijama sa proizvođačima

regiona zemlje gde se razgovara o potrebama biznisa. Uprkos tome MIPT i KIESA nemaju koordinaciju sa kojom bi mogli da koriste ove analize kako bi pozivi koje razvijaju u budućnosti bili bazirani na potrebama preduzeća.

Preporuke

U cilju stvaranja sistema koji bi pomogao osnivanje mikro, malih i srednjih preduzeća i razvoj ekonomskih zona, MIPT i KIESA moraju prioritetno implementirati sljedeće preporuke:

1. Ukinuti odluke o osnivanju slobodnih ekonomskih zona koje su donete bez analize i bez analize i bez studije izvodljivosti kojom bi se argumentovalo njihovo stvaranje.

Preporuka za MIPT:

2. MIPT treba da izradi analize za potrebe MMSP-a i da razvika strategije za osnivanje ovih preduzeća, kako bi ova preduzeća bila konkurentnija na lokalnom i međunarodnom nivou.
3. Razvoj poziva za podršku MMSP-a treba da se zasniva na strategijama i analizama koje pokazuju stvarne potrebe MMSP-a.
4. Uspostavljanje ekonomskih zona i slobodnih ekonomskih zona trebalo bi da prati detaljan proces, uključujući dugoročno planiranje i budžetiranje. Postupci izgradnje ovih područja trebalo bi da počnu početkom godine kako bi se sprečio gubitak izdvojenih sredstava i zadovoljila potražnja privrednih subjekata za prostorom u privrednim područjima.
5. Svi pozivi za podršku MMSP-ima treba da budu razvijeni na osnovu analiza potreba MMSP-a i strategija koje je izradio MIPT. MIPT/KIESA da obezbede da se javni pozivi održe početkom godine.
6. Sprovođenje kontinuiranog praćenja preduzeća korisnika radi procene njihovog napretka u ispunjavanju kriterijuma granta od MIPT-a/KIESA-e. Smatrati preduzeća odgovornim za neispunjavanje obećanih kriterijuma ili pronalaženje načina da vrate sredstva kojima su podržana.

7. Da se koordinišu aktivnosti između MIPT-a i KIESA-e kako bi politike koje se razvijaju u budućnosti bile u skladu sa potrebama MMSP-a, takođe i za funkcionisanje implementacije politika, od MIPT-a da se primaju povratne informacije.
8. Departman industrije treba da prati svoje politike i procenjuje koje se sprovode i koji problemi se pojavljuju tokom njihove implementacije.

Dodatak I Kriterijumi revizije, obim i metodologija

Motiv revizije

MMSP-i igraju ključnu ulogu u pogledu ekonomskog učinka, održivosti i ekonomskog razvoja zemlje. MMSP-i na zapadnom Balkanu i Turskoj čine skoro tri četvrtine zaposlenih u privatnom sektoru i stvaraju oko 60% dodane vrednosti privatnog sektora[55].

U međuvremenu, u našoj ekonomiji, mala i srednja preduzeća čine veliku većinu ukupnih preduzeća (99,8% u 2020.) i ukupne zaposlenosti (80,4% u 2020. godini, što je znatno iznad proseka EU od 65%[56]). U celom svetu, kao i kod nas, mala i srednja preduzeća su teško pogođena krizom COVID-19, što je negativno uticalo na njihovu likvidnost, a zatim nedavnim povećanjem inflacije i troškova energije kao rezultat invazije Ukrajine ugrožava oporavak MMSP.[57]

Sektor malih i srednjih preduzeća u zemlji još nije dostigao nivo konkurentnosti kako na nacionalnom, tako i na međunarodnom nivou. Ovim sektorom dominira maloprodaja, i tek treba da postane motor ekonomskog rasta i da zameni uvoz i da se uključi u veću dodatu vrednost. Većina MMSP-a na Kosovu, posebno onih u proizvodnom sektoru, ne ispunjavaju standarde kvaliteta, zbog troškova investicija neophodnih za njihovo postizanje.[58]

Što se tiče razvoja MMSP-a u našoj zemlji, MIPT i KIESA su glavni akteri koji se bave njihovim uspostavljanjem i razvojem, ali iz sastanaka koje smo održali u ovim entitetima, postoje indicije da nedostaje analiza o stanju MMSP-a. Nedostaje i praćenje podrške preduzećima koja su podržana javnim sredstvima i ne postoji program koji usmerava razvoj MMSP-a.

Takođe, MIPT/KIESA nema bazu podataka koja bi kategorizirala MMSP-e i njihovu podelu u sektoru i usmerila MIPT i KIESA da bolje planiraju razvoj MMSP-a.

Takođe, niska javna potrošnja na istraživanje i razvoj (samo 0,1% BDP-a), kao i nedostatak koherentne infrastrukture za inovacije šteti razvoju malih i srednjih preduzeća.[59] Što se tiče podrške MMSP-a, institucije u našoj zemlji podržavaju MMSP-e na različite načine, počev od Ministarstva poljoprivrede, šumarstva i ruralnog razvoja koja daje grantove i subvencije poljoprivrednicima i preduzećima koja se bave razvojem poljoprivrede, dok MIPT preko KIESA-e podržava preduzeća na različite načine kao što su: investicije, izvoz, turizam i posebne ekonomske zone.

Prema Izveštaju o napretku, strukturna reorganizacija KIESA, koja ima za cilj podršku privatnom sektoru i privlačenje investicija, daleko kasni. Nedostatak koherentne politike za razvoj industrije u celom lancu snabdevanja podriva konkurentnost malih i srednjih preduzeća.[60]

Ukupan broj novih preduzeća u 2020. godini iznosio je 9.805, što je smanjenje od 2% u odnosu na 2019. Broj zatvorenih preduzeća u 2020. godini iznosio je 1.326, što je smanjenje od 25% u odnosu na isti period prošle godine. Razlika je bila posebno velika u drugom kvartalu kada je Kosovo bilo

[55]Indeks politike MMSP: Zapadni Balkan i Turska 2022 (str. 5).

[56]Indeks politike MMSP: Zapadni Balkan i Turska 2022 (str. 571).

[57]Indeks politike MMSP: Zapadni Balkan i Turska 2022 (30).

[58]Nacionalna strategija razvoja 2016-2021 (str. 33).

[59]Nacionalna strategija razvoja 2016-2021.

[60]Izveštaj o napretku 2020 (str. 45).

zatvoreno zbog COVID-a 19.[61]Dok je 2021. godine ukupan broj novih preduzeća bio 8,7% ili više ako ga uporedimo sa 2020. godinom, dok je broj zatvorenih preduzeća za 2021. godinu povećan za 19% u odnosu na isti period 2020. godine.[62]

Na osnovu istraživanja identifikovali smo probleme u fazi planiranja, koordinacije i praćenja aktivnosti za MMSP-e u našoj zemlji od strane MIPT i KIESA.

Kriterijumi revizije

Kriterijumi revizije su izvedeni iz zakona br. 04/l-159 za ekonomske zone, zakon br. 04/l-220 za strana ulaganja, administrativno uputstvo br. 01/2018 za dodelu finansijskih sredstava iz ekonomske kategorije subvencija i transfera, ugovori sa korisnicima, godišnji planovi KIESA, Pravilnik o radu Saveta za ekonomske zone.

Ministarstvo treba da ima nacionalnu strategiju razvoja poslovnog okruženja i industrijskog razvoja.[63]Svrha strategije je da podrži razvoj privatnog sektora na Kosovu kako bi postao konkurentan na regionalnom i globalnom nivou.[64]Isto tako, MIPT je trebalo da ima razvijene sektorske analize za MMSP-e koje bi pomogle u planiranju podrške i razvoju aktivnosti za osnivanje MMSP-a.

Ministarstvo, u konsultaciji sa opštinama, carinom Kosova i interesnim grupama, priprema nacionalni plan za razvoj ekonomskih zona na Kosovu, koji obuhvata sve opštinske i centralne ekonomske zone koje se planiraju za izgradnju.[65]

Nacionalni savet za ekonomske zone, kao koordinaciono telo, ima zadatak da izradi Nacionalni plan razvoja EZ-a. Ministarstvo trgovine i industrije (MIPT[66]) u saradnji sa drugim relevantnim institucijama, preko Agencije za podršku MMSP-a, su institucije odgovorne za sprovođenje Nacionalnog plana za razvoj ekonomskih zona na Kosovu i biće podržane od strane relevantnih ministarstava, relevantnih opština, poslovnih udruženja i donatora.

Ekonomske zone se osnivaju u cilju promovisanja privatnih investicija u proizvodnim aktivnostima, da pomognu u opštem ekonomskom razvoju na Kosovu, posebno u privatnom sektoru, otvaranju novih radnih mesta i stvaranju prihoda, itd.[67]

Prilikom prijave subjekat mora ispuniti određene kriterijume koji mu daju pravo na subvenciju od KIESA-e, pri čemu moraju biti sledeći dokumenti: poslovna potvrda, potvrda o fiskalnom broju, potvrda o porezu na imovinu itd.[68]Dok će kriterijumi koji utiču na izbor korisnika biti: povećanje

[61]Izveštaj o napretku 2021 (str. 55).

[62]Izveštaj o napretku 2022 (str. 65).

[63]Indeks politike malih i srednjih preduzeća: Zapadni Balkan i Turska 2022.

[64]Nacionalna strategija razvoja 2016-2021.

[65]Zakon o privrednim zonama (član 8).

[66]Nacionalni plan razvoja privrednih zona (str. 3).

[67]Zakon o privrednim zonama (član 4).

[68]Administrativno uputstvo (MTI) br. 01/2018 O izdvajanju finansijskih sredstava iz ekonomske kategorije subvencija i transfera (član 5).

investicija u Republici Kosovo, povećanje domaće proizvodnje, povećanje izvoza, promocija turizma, razvoj malih i srednjih preduzeća, povećanje konkurentskih kapaciteta MMSP-a i otvaranje novih radnih mesta.[69]

Službenik ili komisija za praćenje ima obavezu da pripremi zbirni izveštaj o realizaciji projekta. Korisnik subvencija i transfera, nakon realizacije projekta, dužan je da dostavi Ministarstvu opisni finansijski izveštaj zajedno sa fakturama za troškove nastale tokom realizacije projekta. Službena ili komisija za praćenje projekta, nakon prijema dokumentacije od korisnika za završetak projekta, proverava da li je projekat realizovan prema ugovoru.[70]Da bi se procenila delotvornost podrške od strane Ministarstva/KIESA-e treba postojati kontinuirano praćenje koje pruža informacije za buduće planiranje.

Ministarstvo i KIESA treba da budu koordinisani za aktivnosti izrade politika i programa podrške za MMSP-e. Ministarstvo treba da analizira i prati sprovođenje politika za industrijski razvoj na Kosovu, kao i programa podrške za MMSP-e od KIESA-e. Dok KIESA podržava sprovođenje javnih politika i programa u oblasti razvoja mikro, malih i srednjih preduzeća i razvija politike vezane za uspostavljanje i razvoj privrednih zona.

Delokrug revizije

Deo delokruga ove revizije su Ministarstvo industrije, preduzeća i trgovine (MIPT) i Agencija za investicije i podršku preduzećima na Kosovu (KIESA). U okviru MIPT-a biće Odeljenje za industriju i komisije za procenu grantova iz Ministarstva dok u KIESA-i u fokus revizije biće Direkcija za razvoj privatnog sektora. Obim će se fokusirati na godine 2019. do 2022. godine, dok smo za potrebe poređenja izgradnje privrednih zona produžili reviziju sa 2013. godine.

[69]Administrativno uputstvo (MTI) br. 01/2018 O izdvajanju finansijskih sredstava iz ekonomske kategorije subvencija i transfera (član 6).

[70]Administrativno uputstvo (MTI) br. 01/2018 O izdvajanju finansijskih sredstava iz ekonomske kategorije subvencija i transfera (član 15-16).

Metodologija revizije

Da bi odgovorio na pitanja revizije, revizorski tim će obaviti nekoliko aktivnosti u nadležnim institucijama koristeći niz tehnika revizije:

- Analiza pravnog i regulatornog okvira MIPT-a;
- Analiza pravnog i regulatornog okvira KIESA-e;
- Intervjuisanje odgovornih lica i vodećih struktura nadležnih institucija;
- Planovi MIPT-a u vezi sa uspostavljanjem ekonomskih zona;
- Godišnji planovi relevantnih odeljenja u KIESA-i i MIPT-u;
- Javni pozivi za podršku MMSP-a;
- Sektorske analize koje je izradio MIPT za MMSP-e;
- Izveštaji o stanju MMSP-a na Kosovu;
- Liste aplikanata/korisnika za podršku KIESA/MIPT-a;
- Izveštaji o praćenju na terenu za MMSP-e koja imaju koristi od grantova;
- Analize odeljenja vezanih za MMSP-e;
- Terenske posete preduzećima korisnicama kako bi se videlo da li su preduzeća još uvek u delatnosti za koju su imale koristi; i

Relevantni podaci o kompanijama koje imaju koristi od MIPT-a koje će PAK primiti da bi potvrdio status preduzeća u pitanju.

Korisnici mašina datih od strane KIESA

Nacionalna Kancelarija Revizije | Naselje Arbëria | Ul. Ahmet Krasniqi, 210 | 10000 Priština
Republika Kosovo